ZORAM PARMAWI

by

C. Rokhuma

Mizoram State Library
DG1669

MZ
808.88
ROK

PUBLISHED BY
THE SOCIAL EDUCATION WING
EDUCATION DEPARTMENT
MIZORAM, AIZAWL.
1980

DATE LABEL

MIZORAM STATE LIBRARY

he book taken from the Library is to be within **7 days**. A fine will be charged e rules of the Library for each day the book eyond that time.

sue	Due Date	Date of Issue	Due Date

k lost, defaced or injured in any way shall e to be replaced by the borrower.

MIZORAM STATE LIBRARY
Acc No DG. 1669
Acc. by
Class.by
Cata.by
Sub.Heading by :
Transribed by
Location No

Mizoram State Library
DG1669

THUHMA

Putlin thlenga ziak leh chhiar thiam lo kan la awm so mai hi Sawrkâr chuan a ngaimawh êm êm a. Tichuan Social Education Wing hmangin puitling ziak leh chhiar thiam lo tan zirna a buatsaih a. Kum tin mi thahnem tâwk takin ziak leh chhiar an thiam phah thin. Chungho tâna inhman zui nân Social Education Wing chuan heng a hnuaia lehkhabute hi kum 1975—76 chhûng khân an buatsaih.

(1) Khawkil Bunghuar — By Darkûra
(2) Khawling Chahlai — By R. Zuala
(3) Tumna chu a hlawhtling thin — By James Dokhûma
(4) Thalai Nun — By Vânlalnghâka

KUM 1976—1977 CHHUNG KHAN HENGTE HI AN BUATSAIH :—

(1) Khuarei-Ramzopui — By Selet Thanga
(2) Khâwnglung Rûn — By Vânlalruata
(3) Khawtlâng Inzirna — By James Dokhûma
(4) Thlahrâng — By Lalzuithanga

KUM 1977– 1978 CHHUNGA AN CHHUAH TE :—

(1) Ṭhalaite Ṭhian By Vânlaltluanga
(2) Ni leh Thla Kâra Lêng By James Dokhûma

KUM 1978—79 CHHUNGA AN CHHUAHTE

(1) Hmasâwna Kâwl Eng By H. Lalsiama
(2) Arsi Thawnthu By James Dokhûma
(3) Chhûngkua By Lalêngmawia Ralte
(4) Khua-leh-Tui By R. Lalrâwna
(5) Fahrah Nun By Khâwlkûngi
(6) Damlai Rohlu By R.L. Rina
(7) Chhûngkaw Intodelhna By C. Lalngaizuala
(8) Mizoram Zirna Chanchin By Lalbiakliana

KUM 1979—80 CHHUNGIN HENGTE HI AN BUATSAIH BAWK :—

(1) Thiamna Kailawn By C. Rêmkunga & R. Lalrâwna
(2) Chakma Pawttawm Shikkya By Pulin Bayan Chakma
(3) Zoram Pârmawi By C. Rokhûma
(4) Finna Hmahruai By James Dokhûma

J. LALDUHAWMA
Deputy Director, Adult Education
Directorate of Education, Mizoram.

BUNG 1
MIZORAM TLANG RAM MAWI TAK CHU.

Ram daiah Sâp lunglên zai kan han sa a, Mississipi River tih te kan han lam rik nak hi chuan, a la hmu-miah lo tân pawh lung a han lêng deuh mai a. Mississipi luipui chu phai rai dup maiah luangin, lawnglèngte pawh khawi lai laiah emaw kal delh delhin kan rilruin a han hmu mai a. Mizo ram han tih ngawt pawh hi la hmu lo tam tak tân chuan ram ngaihnawm tihna tluk hialin an ngai ve bawk a ni.

Vawikhat chu, pachang, kei ka ni, ti rual tê tê hlir hi kan thu khawm a; kan zinga mi thenkhatte chu ram hmu zau tak tak an ni a; India ram pâwn thlenga lo dai chip fe fete pawh an awm a; kei chu anni zingah chuan a rual pawl lo leh a dai zau lo ber zinga mi ka ni. Thukhawchâng hraw fê fê an phuh chhuak hlawm a, khawchhak ram Burma leh Phillipine ram nawmzia te, Sâp ram lam nawmzia te, India ram chhung rau rau pawh, ram thenkhat Manipur ram te, Khasi ram te, India phai ram nawmzia te, chutiang hlir chu tui takin an insawi chhawk tliar tliar a. Chûng ram nuam an tih chhan leh an awhna chhan chu - ram

ṭhenkhatah chuan khâwnvartui te an siak chhuak to to mai a; ram ṭhenkhatah chuan thil hlu tak tak rangkachak leh lunghlu te, thir leh lungalhtheite chenin an phawrh rei rui a; ram ṭhenkhat chu phai zawl zaupui pui leh tuifinriat kam ram mawi tak tak-te a lo ni a; Mizo rama chêngte tan a rualawh thlakzia an sawi a. Chuti mai pawh la duh tâwk lovin, Mizoram chhiatziaah kan lut leh ta zêl a, ram a chhengchhe si, thil laihchhuah ve chhun lah chu sephûng leh bahra bâk awm si lo; a lung dıai duai lah hi kalkawng phah rawra atan takngial pawh hmantlâk awm si lo, in ṭha sakna tûrin balu ṭha pawh awm si lo; tiin lâk tlâka ram awm lovin kan paih thla ta dêr mai a.

Chutih lai tak chuan ka rilruah, hla phuah thiamin a rilrua hla a lo lang zung zung ṭhin an sawi ang hian he thu hi a lo lang ta zung zung mai a.

Ka pianna Mizoram,
Ka tan i tha tawk e,
Mi ram kan ngai chuang lo,
I mawina par tinreng,
Ram dangin an chhing lo,
I zarah Zofaten,
Hlim zai kan vawr ni len - tih hi.

Keimah vêk pawh chuan, Mizoram heti taka

tlabal si hi eng vânga chuti êm êma kan tân a hlut chu ni ang aw ? tiin ka inzawt lêt a. Zawi muangin a chhânna chu hmu ta zêlin ka inhria. A ni taka, ngun taka han chhut chet chet chuan, *a ni tak, a lo nih chu, a ni si,* tih tûr hlir mai a lo ni tak tak a. Chutiang tak chu a ni tih hmutu Pu Rokûnga chuan, Kan Zotlâng ram nuam hi Chhawrpial rûn i ang e, Hal loten lungruala dâr ang kan lênna; ti lozia a lo ni lo ve. Ṭhiante u, lo ngawi tawh ula, ka'n sawi teh ang aw —

Kan Zoram hi min hmutu Nu leh Pa a tlirg a ni:

Hmasâng huna khawvêl awm dân han thlir kual teh u, ram tha ûmin hnam tin mai hi an vâk dûl dûl a; chutih laia ram ṭha an tih chu, buh ei tamna phai ram tha, luipui dung ruam zau pui pui a ni a. India ramah chuan Ganges lui dung ruam te, Indus luipui phai ram te, Brahmaputra lui dung ruam te ang hi a ni a. Chutiang phai ram ṭha inchuh chuan hnam chak pui puite an indo va, innuairal tumin an insâm buan buan mai ṭhin a. Phai rama awm chu a hautak êm avangin hnam tênau tân beisei bo a ni. Hnam tênaute chu hmun him lam panin an vêl tlâng ramah an insaseng zêl ṭhin a ni.

Keini Mizo thlahtute pawh hi khawchhak lam, Burma aṭangin fûk hmun ṭha dap chungin khaw-

thlang lamah an lo tawlh thla zêl a; Burma phai-zâwlah Khampat hmunah pawh khawpui an siam a, kulha inhungin an khawsa nâ a, hnam chak zâwk hnuaia awm chu a lo rit êm êm a; ngai lo angin an khawtlâng chu an rawn pel thla ta a. An lunglênna leh an beiseina nung reng tûr chhinchhiah nan Bùngpui an phun ta ngawt mai a nih kha, " He bûng zâr hian lei a khawih hunah kan lo kîr leh ang, " tiin thuhretute hmaa Thuthlung an siam hnuah, Chin Hills (Pawi ram) an lo kai thla a, an ngam lohte phâk bâkah ram tha lehzual ûmin thlang an lo tla zêl a; he kan awmna Mizoram hi an rawn luah lum ta a ni.

Mizoram hi phai leh phai kâr-chah ram tê-nau mai mai a ni lo va; a chhim lamah Arakan tlâng ram, a thlang lamah Chittagong tlâng ram zaupui mai leh Tripura tlâng ramin a rawn nghêng a, a chhak lam leh hmar lamah Burma tlang ram zau tak leh Manipur tlâng ramin a dang leh bawk a. Chuvangin Mizoram chu phaia cheng hnam chak zâwkte lakah chuan an him ta hliah hliah mai a; chuvâng chauh chu a ni, Mizote hi tûn thlenga Mizo kan la nih theihna chu ni. Chuti ni suh sela, phai tlâng ram satliaha khawsa ni ta ila, hnam chak zâwkte chhiahhlawhah kan awm ang a; kawrte dungah *mahazon* tân thing leh mau sâtin, sai êk rap pherh mai maiin kan khawsa ngei ang.

He tlângram mawi takah hian kan Sailo lalte chuan khawvêlah lal dang an awm hre lo lêk khawpin an lo enkawl a, 'Ni leh thla kâra lêng' an lo inti hial a; an khualehtuite lah hi kan zahin kan lo chawimawi thiam bawk a; tu dang kan ngai bîk lo a nih kha. An lal in te pawh a hun laia in ropui leh ṭha ber nia an ngaihtn an sak sak a, khawvêl hmun dangah sailung-vâra sak in a awm tih pawh an hre lo, an lal inte chu ropui an ti a, nghet an ti tâwk êm êm bawk a. Lalawithangpa chuan —

Lallai thuah riatin a phuar vel e,
Chhuanvawrpa run a sai ngai lo ve,
Lirpui a nghin si loh chuan, a lo tithlu ve hial a ni.

Tin, a ram pianphung hian a mi chêngte chu kawng hrang hrangin a kaihruai nghâl a; phei a awm a, a bul lawkah chhuk leh chho a awm leh a, chu chu an ni tin tualchaina a ni a, chuvâng chuan pa taptawm ber pawh insawi-zawina ṭha tak a pe a ni. Kan nulate pawh hi an châwn a mawi teh chiam lo nâ a, chhûng-kaw châwm nan vawk chaw dawl leh a chhum-na thing leh tui an han phurh meuh chuan an va duh awm thêr thêr êm ! Châwn mawi bân vuah mawi an lo ni ṭhin. An hriat loh laiin phai mite tih theih loh tam tak hi tlâng mi an nih vâng hrim hrimin an thiam a ni. Tlâng

rama awm dân kan thiam a, phai rama awm dân pawh kan thiam a ni kan ti thei ang. Phai atanga tlâng rama awm kan duh chuan chawhma kal lekah a awm theih mai a, phaia awm kan duh pawhin chuti bawk a ni.

Phai rama miten hmuh an châk fo thin, an mang lamah pawh hmuh an châk thin chu, tlâng ram mawi tak ni a; chutiang ram chu kan chênna ram hi a ni.

Lentupui kai vel leh romei chhumin,
A bawm kan Zoram nuam leh duhawm,
Awmhar tinkim dawna han thlir vel hian,
A mawi zual Zofate kan lenna : tih chu a lo dik na ngei mai.

A khâm râng inchhawrdawh nghiat nghuat, vamur leh sathâr tual lênnate hi in en ning thei em ni ? Kei zawng ka en ning thei lo.

Han sawi leh ta zêl ila, phai leh tlâng ang inhnaih tê têa a awm avâng chuan, boruak lum leh vawt pawh a lo inhnaih ta zêl a, chu chuan thlifim thianghlim tak, kan pi puten, '*Chhem dam—thli,*' an tih mai thin chu a siam a; chu chu min tihriseltu leh Zoram tinuamtu a ni Zîng taka tho peih tân phei chuan, thlifim thar tu lak atang maha la *sekhawn han* lo, duh tâwk a hîp tûr a awm reng a ni.

Tlâng ram a nihna hi thlipui râpthlak ber *Cyclone* an tih, kum tina India ram phai leh

tuipui kam nghaisa thantu lakah min humhim tu a lo ni leh zêl a. Chutiang thlipui râpthlâk chuan kan ram nghaisak tumin a bei a bei kuh tin ve bawk a; mahse tlâng ram a lo thlen ve leh a lo vaw darh vek a, phai ram aia nêp zâwk takin, boruak bawlhhlawh paih thla thei tâwk chauh kan lo dawng ve thin a ni.

Tin, tlâng dung han thlûr vêl dân pawh hi in ngaihtuah ngai em ? Chhim leh hmâr hawi zâwng vekin a thlûr a, hei hi lo nei mi leh huan nei mite tân a remchâng bik a, a ni hmel hmuh dân hi inang chiah lo mah se a inan theih dân ber a ni a, chhuah lam bapui leh tlâk lam bapui a in tlat theih nân, tumah vuivai lova min chawk rualtu a lo ni ve leh a ni. Khawvêl hmun dangte chu han thlir teh, chhak leh thlang hawi zâwngin tlâng dung seipui pui te a thlûr a, chhim chhawng leh hmar chhawng a siam a, a hmâr chhawng lam a lo dam vek a, a chhim chhawng lam ni a kang leh êm êm a, "Vawkrêka fate an thau bing zung e," an tih ang maiin dâm lam chang tân a hnah tha hluah a bulbûl te tut, a nikang lam chang tân lah coffee hmun tûr takngial pawh awm hlei thei lo a lo ni leh a, kan ramah erawh zawng a mil tûr thlai duh duh kan thlang zet zet mai a nih hi.

A leilung lam thung i han thlir leh hlek thung teh ang. Mi tam tak chuan kan ram leilung

hi ram dang, Khasi ram te, Arunachal ram te anga a lung hi a chan ve loh avangin an hmusit a, in ṭha sakna tlâk lung leh vaivut te pawh awm hlei lo, tiin sawi chhiat nân tak hman an duh ṭhin a, keia ngaih dân nen chuan a inpersan daih a ni. A dân tlângpuiin lungchang leh rampalailênga vaivut ṭha, balu chi awmna ram chu ram upa tak a nih loh vêk chuan, lîr nghin nasatna ram, lung leh vaivut, lei chhûng mei sain rei tak a lo up tawh lirnghing râpthlak pui puiin a vawrh chhuah ṭhinna ram a ni fo va; kan ram lirnghin nasat ve lohna ramah hi chuan ram a upat ngial loh chuan lung changte hi hmuh tûr a tam lo rêng ṭhin a ni. Chuvângin lirnghin vak vak ṭhinna ram te zawng i awt suh ang u.

A pian hmang avang ringawt pawha phai mite awm ngam lohna ram hi keini tân zawng kan hnam chhan himtu, kan kulhpui leh pârmawi kûng a lo ni e.

BUNG 2

RAM NGAWPUI MAWINA

Tun lai ṭhangtharte hnena tûn hma kum 50 kal ta chin mai han sawi pawh hi thil phuah chawp mai mai leh duhthusâm ang lekin an

ngai tawh âwm e. Kan ram leh khaw hming te hi han ngaihtuah teh u. Sai hum khuaa mi i ni maw ? In khawlai kha hmân lai chuan sai tluangpui (sai ṭumpui) a ni a; pasalṭha ram chhuakhovin sai tlâkhawlh nân khuarkhurum thûk tak an lai tawh a, silaite la nei lo mah se, saite an lo thatin, an hrailêng châwm nan sai sa zo tâwka an lo phurh chhuah tawhna hmun a nih kha. Tûnah hian in khaw ram hla dcuhvah tal sai ram tla hmuh tûr a la awm em ? Sai hmu lo pawh puitling kan tam mai tiin min chhâng mai awm e.

Ka ṭhian, nang, Zukbual khuaa awm i ni maw ? Tûn hma kum 70 kal taah kha chuan in biak in bulah khân sazuk ram tla inbualna dîl a awm a, zukchal ki ṭha pui puite chu an inbual ni tin mai a, in biakin hmuna thingse tar thi ta te kha an pang thak nawhna leh ni sat vânglaia an chawlh hmun ber a nih khâ; a châng châng talin sazukin a rawn tlawh leh ngai em ? I chhânna chu, 'Chutiang te chu a zawha han inzawh chi a ni ta lo ve,' i ti mai tawhin ka ring. Ka ṭhian, nang, Falkâwn vêng a awm i ni maw ? in khawlaiah khan hmân lai chuan, kha lai hnai khuaa mite khân an sakei huai nin êm êm, ran lâk hmang tak tih-hlum nan sakei mangkhâwng, "Fai" an tih chu

an chhuang tawh a, keipui lian zet mai a delh tawh nghe nghe asin. In khuain Fal in la siam ṭhin em ? ti ta ila. "Ka pu, Fal chu engnge ni ?" tiin min chhâng tawh ang. A ni tak e, heng kan khaw hming leh kan daivêl hmun hmingte hi hmân lai chuan a haia hai rual loh vin an hming chuan a nihna dik tak chu a pu hliah hliah mai a ni.

Chûng lai chuan Mizoram pumpui mai hi ngaw dur khup hlir mai a ni a, a mi chengte chuan khawi lai laiah emaw lo tûrin ngawpui chu an kher kaw zeuh zeuh chauh a ni. Thing te chu a upain a lian hlawm hle a, kum sângkhata leng lo va mi ni âwm tak tak hi, hmun tin ah a ngir teu to mai a. A ler lam han thlir ila, thing sam seipui pui, thing upa bawhtu, Muvanlai chhawlbân an tihte chu, thlifim lèng vêl chuan a chhem lêng huai huai mai a ni. Daivêl thing khawsa (thing upa kih loh a awm reng) lêrah langsar fahrahin kâwlhâwk khaw fang an châwl a, an au louh louh mai a; mual lehlam hmâwng zârah hauhûk chhung khatin hualreu parual an lo thlak bawk a, khawhar an hnêm hle a ni. Kha tih lai ngaw dur thim rêt rûtte kha khawiah nge an awm tak aw ? Bûngpui zâr vâr ṭhiau ṭhuau, buk chêng mep mup han hmuh châng-te chuan, *Bungpui zarah pualhrang maw a thle,* tih hla te kha hriat chhuah

loh rual a ni lo.

Ka naupan laia kan dai vêl ngawpui awmdân ka han ngaihtuah châng hı chuan, Afrika khawmualpui thim bawhpawp hmasatuten, Congo lui dung ngawpui thim, englai maha ni êng hmu ve ngai hlei lo; a thing zâr hmul ther thura zâwng mak pui pun, a letling zâwnga uai thliah thluah te, rûl lianpui pui thing zâr zema ei tur châng reng te, eng ramsa nge a nih hriat loh hrâm ri ruai ruai chanchin an sawi te hi ka hre chhuak leh thin.

Khâng kan ram ngawpui, a man chhiar sên rual loh, kan mawl leh tlâkchham vânga ram faten senmei khu zâma kan han chantîr tâk mai kha, inchhir theih ni ta sela, kan inchhirin bân a chen ngei ang. Mi ramah chuan kan han zin a, an ram thingte chu a hâr nên lam an lo rût fai a, an thing bung tawitê chenin an hlai a, *Plywood* kan tih ang hı an siam a, an hlai ral thak thak thîn a ni, thing tum khat atang ringawt pawhin chêng sing tam man an hlai chhuak thîn. Kan ngawpuia char kûng lian-te hı han hlai ral ve ta ila, khaw naran kum khat châkkhai a tum thei mai âwm mang e.

Mizoramah thing lian hmingthang tak tak pahnih kan neihte hi i han târlang ve teh ang.

1. Buhchang phaia Zaman hmawrg : Bilkhawthlir

thlang Buhchang phaiah khuan Zaman hmâwng hmuhnawm thama ropui a awm ṭhin a, ralkhat aṭanga a lan dân chuan, ngaw bing ang a ni. A zârah zung a thlak zêl a, chu chu a TIANG an ti a, a tiang chu a dona ban ang mai hian ram tinah a thelh ṭhuau mai a, a zârin a khuh chin hi chiang taka teh a ni lo nâa, buh ṭin 12 (acres 12) tuh theihna chu ni ngeiin an ring. A hnuai hi dîl a ni a, chu dil chungah chuan a inzâr pharh duar mai a, **Ngawpui inkhai** (Hanging Forest) tih phu hliah hliaha dîl chungah chuan inphaṇ khat ṭuk mai hi a ni a. He lai rama lo nei mite an luh thlak hma chuan ramchhuak mite riahhmun benbelna ber a ni a, an hnuai tui kha bêlin an khai chho mai ṭhin a ni. Hmâwng rah hun lai a nih chuan va tinrêngin an rawn tlân hut hut mai ṭhin a, ramchhuak mite a tihlim thei hle ṭhin. Amaherawhchu a hnuai ram ṭha tak mai chu leilet siam nân an duḥ ta tlat mai si a, zawi zawiin chu hmâwng zung chu an ṭhiat a, tûnah chuan a hmun tih mai loh chu hmuh tûr a awm ta lo. Tûn thlengin la awm sela chuan kan sawrkâr-ten an hum ang a, khualzin miten an en huai huai ṭhin ang. India ramah pawh heti êma hmâwng buk lian hi sawi tûr a la awm lo va, India ram chhim lamah khuan a buk hnuaia mi 700 vêl chawlh

theihna a awm âwm e, chu chu tûn laia hmâwng buk liana an sawi lâr ber pakhat chu a ni. Kan fin a tlâi lutuk ta !

2. Darlung thing lian : Aizâwl chhim thlang lam a Dârlung khaw kiang maiah khuan char ngaw-pui a awm a, chutah chuan char thing lian pui pui zîngah a hmingthang ber, kan rual uten hlaah pawh, *Darlung thing lian pui khu thirkhai-ah phel ka nuam e*, an lo tih ṭhin Dârlung thing lian chu a awm a, char thing a ni a; a zikpui thliin a chhem tliak tawh a, tûn thlengin ṭha takin a la dam a, a bul tehna nuam tâwka tehin hrui *metres* 12, *cm.* 68 vêt tâwk a ni. Ft. 70 vêlin a vêt tâwk tihna a nih chu. He thing pawh hi kan sawrkârin Mizoram thil pawimawh zînga tel ve tûrin a humhalh tawh ngeiin ka ring.

3. Lianphunga bung : Sateêk (Keikhum) daiah sâwn lal, Lianphunga hriat-rengna bûng lian zet mai a awm bawk a, a buk a chêng mâwiin a hmuhnawm kher mai; a rah hmin lai chuan savain a tlân nasa hle ṭhin a, a buk a lian bawk a, a zâr leh lama mi lo perh thlakte chu a leh lam zâra mite chuan an hlau pha lo hial âwm-in an sawi. A kung hi a mum fel chiah lo deuh va, a bulah chuan Dârlung thing lian ai mah khian a lian zâwk an ti.

4. Ram ngaw hausakna :

Kan ram ngawpui thingte hi a hmanna tûr dik takah chuan hmang ila, min tuam mawitu, kan sum hnâr a tling ngei ang. Tin, kan ram ngaw neih pawh hi thing ringawt a ni lo va, mau hmun zau tak, Pathian min phun sak sa kan nei a. Tûn thleng hian Mizoram hmun ngaa hmun khat lai tur chu mauvin a la awh a. Luipui dung rêng rêng mau hmun bawh loh aram a awm lo. Hêng kan maute hi Calcutta khawpui dâia lehkha siamna khâwl, Titagur Paper Mill chawmtu pakhat a ni. Kan ram hian lehkhapuan siamna khâwl nei ve ila chuan Asia khawmualpuia lehkha siamna khâwl lian ber a la tling ngei ang. Chutiang hnam ro hlu, mi ram awh ngawih ngawih chu kan thlawhhma lâk dan dik loh avângin kan la rawh ral mai mai dâwn a ni. Chutiang chu a ni tih hre lo vin, pa khaw hawi zîm deuh phei chuan, maupui hmun an han vât a, nipui sensa hnuaiah an hâl a, maupui puak ri chuan, "**Duh duh lei rawh belpui lei rawh,**" a ti e, an la ti leh ta nghâl a; a tih loh nasatzia chu ! "**Suihlung mawl pa, i dawn tawi lua e,**" a ti zâwk reng si a.

Kum 1959 Mau tâm vêl lai khân India chhim lamah khuan, mau hmun acres 10,000 vêla zau siam an tum a, chuta an sênso tûr chu chêng vaibêlchhe thum lai a tling dâwn a ni. Kan ram mau hmun zauzia leh ngahzia hi, hmang

thiam ila chuan, keini ram ang lek tan chuan thil laihchhuah leh sum hnâr hian dang ngah lèm lo pawhin lehkha siam lamah hian thiam bîk (specialist) nih tum ta ngar ngar ila, hnam din chhuahpui tham a tling a ni.

Kan thing neih zînga a tam tak hi chu, thei, mihring hriselna leh chakna atana ṭha tak tak te an ni a, Sunhlu thei lek phei chu hmeichhe tan thei ṭha bîk a ni an ti a; hmeichhe lawh theih tâwk lekin a lawh a nuam lehnghâl a, a vanneihthlâk hle. Thei tha dang, mipa lawh atan, theihai te, tuairam te, vuakdûp te, lumlêrh te, keipui te, kefâng te, theitât te a lo awm leh a, Phai leh zovah thei tui tak tak a tam mai, hêng kan sawite hi chu aṭhen azâr chauh a ni. Mizorama theiria phei hi chu khawvêl hmun danga awm lo, Sap chaw buatsaih nâna thei tui hmingthang leh rawng mawi niin an sawi. He thei hi zovah chauh ṭha takin a rah thei a ni.

Tin, Mizoramah hian thingpui, a zîk in theih chî hi a tualṭo, Aizâwl vêlah leh Aizâwl thlang Lunglêng ramah a awm a, Coffee pawh khaw thlang lama Saithah ramah, engtih laia awm ṭan nge tih pawh hriat phak lohvin a tualṭo ṭha tak takin tûn thlengin a awm. India rama Coffee chanchin hre mite pawhin an endik tawh a, a

tha chi a ni an ti. A kûng lianah chuan mihring pawh a lawn theih a ni. Hengte hian Mizoram hi Thingpui leh Coffee thatduhna ram a nihzia a tilang a ni. Mizoram thei thùr ber chu Ramsertawk (vaiin Hatkora) an tih hi a ni a; a thûr êm êm a, Chêngkek meuh pawhin, "Ka u," a ti a ni. Kawthalo damdawi atan a tha hle a. A pil chawhmeha thlak atan a that êm avang in phai ramah tam tak an hralh kum tin thin a ni. Hei pawh hi Mizorama a tualto, an chin pun tâk zêl a ni

Thing thenkhat chu damdawi tha tak a ni hlawm a, hmasang atangin Mizo pi pute chuan thing chi khat chu khawsik damdawi atan an hmang a, a pil an chhûm a, chu mi tui chuan damlo an bual thin a ni. Heng thing dangte pawh hi damdawi atan an hmang bawk - **Tei rah chhum tui santen leh kawthalo atan; khaupui pil chhum tui - santen damdawi atan; sunhlu pil tui - pan damdawi atan; ngaihhih zung rawt dip tuamhnanin pangang hling natna a tidam hlauh thei; fartuah tang tan bun thi anga thil awrhtirin bawng pan lung a tidam hmiah thei; anpangthuam hnah hel eiin hrawkna a dam thei; sarzuk zung densawm chhum tui - chhul tang tihthlak nan; thakpui zung leh chakai denpawlh chhum tui inin thinlian atan** (jounbice) **a dam theih; pasaltakaza zung chhum tui pumpuina atan an hmang,** heng lo pawh hi a dang a tam mai.

Thingrai (Agar) an tih hi thing kung chhunga tumbu ang deuh a hriak rimtui bawm inphâm chi a ni a, thil hlu ber pakhat a tling a ni Sumdawngtuten Arab ramah an zuk hralh thin a, Kg. khat Rs. 5,000 laiin an hralh thin a ni.

Tin, khawvêla naubân man tam berte zînga a then chu Mizoramah hian a awm bawk. Heng zawng zawngte hi kan ram timawitu an ni vek a ni.

Parmawi vulna ram : Mizoram timawitu dang leh chu a ram chhunga a pangpar mawi tak te hi a ni a. Kan phun leh kan siam chawp ni miah lo; a rama tualto ngat, pangpar hmingthang tak tak awmte hian, ram hla tak atang pawhin Mizoram hi min ngaihtir ngawih ngawih thin a ni. Vawikhat chu nipui laia, ni sensa hnuaia khual pâng zina ka vah thin lai khan, khawchhak ram ka han fang a. Sialkal tlâng chhak lama ka zin laiin, Hnahlân tlâng dung ka fang a, chau takin Champhai ka pan a; nipui lai a ni a, therengte chu ngawpui hnuaiah an hrâm chêl chûl a, Ngawpui hnuaiah chuan hawi tam tehchiam pawh ngai lo hian. Mizoram pangpar hming thang ber pakhat **Chhawkhlei** an tih hi a khât tawkin ngawpui hnuaiah chuan a lo vul chûk mai a, ka hmuh hmasakna ber a ni bawk a, ka hah a tidam huai huai mai. A bul chu kan han bêl a, a parte kan han thliak a,

kan en ngawih ngawih mai a. Pathianin hetiang pärmawia kan ram a lo chei hi fak loh theih niin ka hre lo. A kung leh a hnah han inchawih mawi tâwk dânah, Mizoram pangparah hian a mawi ber nge nge âwm mang e, tih loh rual a ni lo va. Khawi ramah pawh awm sela a awmna ram cheimawitu parmawi a tling zêl ang. Upa Rokunga te anga hla phuah thiam chu ni ila, han phuh chhuah nghâl zung zung mai tûr hi a ni nâ a, chuti maia han phuh chhuah zawng ka thei lo, amaherawhchu heti tal hian ka han ti ve ta hrâm a -

Chhakah tuk loh ram ka fan niin,
Tha sensiari iang mi khuw daiah,
Chhawkhlei par mawi ka bel e;
Hei ngei hi maw van hnuai khua vela thang hnu
Chhawkhlei a par an tih chu;
Zoram, i mawipui mang e, tiin.

Hei chang hi a ni hlei nem. Ṭuahpui (Farṭuah) leh Vau pawh hi ṭhal rum laia par chi bawk an ni. Lo neituten an ring ṭhar tûr lo an vât zo tawh a, khawpui lamah chiseh lain an zin chhuak zung zung a, chutih lai chuan ram tinah vahchap zau pui pui a inpho iar uar a, chûng lai vêl vah loh ram ṭau pangpêrah chuan vau a lo vul chûk mai a, a mawi thei kher mai. Mizorama pangpar hmingthang leh hunbi chhiarna a ni ve a ni. Vau vul lai hi **Vau Thla** an

tih phah a ni; chu chu Sap thla chhiarnaa March thla hi a ni. Tin, pangpâr mawi leh hmingthang dang leh pakhat chu a hming kan sawi tawh Fartuah hi a ni a, a par lai chuan Tuangtuah tin hlain an chawi thin a ni. Tuahpui an ti bawk. A mawinain mi lung a tihlêh thein thin êm avâng hian hming kohna no tak tak a ngahtir a ni ta ve ang. Chuti taka mi lung a tihlêh thin avâng chuan, thlân chhinchhiah nân an phun châwk thin a. Tualvungi leh Zâwlpala thawnthuah pawh kan hriat thin kha.

Zawlpala thlan in tualah,
Tuangtuah par a vul bung e,
Sa hran lu a tlir bung e, tiin.

Fartuah chu a par lai hian a hnah a tla kawlh vek thin a, a par tam kum chuan a hnah hmuih tûr awm si lo vin a lêr zawng zawng chu sen lar tla tak mai hian a vu tûk mai tnin. Ralkhat atanga han en mai chuan Khaukhum nen a inang hle a ni. Khaukhum pawh hi Fartuah ang deuh bawka hnah awm ton lata par vul bawk hi a ni a; a mawi ve tehlul nên engati kher emaw ni, hlaah an phuah ve lo hle.

Hetih hun lai bawka pâr chu Phunchawng leh Pâng hi a ni leh a, Pâng hian a kûng têt lainn hling a ngah a, Phunchawng hi chu hring nei lek lek chauhvin a màm zur bik a; a pâr pawh a tê zâwk a, a rah pawh a tê zâwk bawk. Anmahnerawhchu Phunchawng hming hi a mawi a, a lam a rem a, hlaah pawh an telh tam zâwk.

Hêng thingte hi a kung a lianin a pâr vul nasa ṭhin a, a pârin zû a ngah si a, sava chi tin mai hian a zû chu an tlân a, an hlim êm êm ṭhin a. A tlântu zîngah chuan changsen hian a chawimawi thiam ber nge nge âwm e, 'Li liau liau," tiin a au louh louh thin a ni. A pâr hun nghakhlelin thlohpuite ngiang pawhin diar sen khimin an kan vê zut ṭhin a ni, an ti.

Tin, kan sawi hmaih palh hauh loh tûr chu, Chawnpui pâr hi a ni a, a hming dang Thlado an ti a, June thla lama pâr a ni thung. A mawi thei hle mai. Thing kûng han tham tak a ni a, a buk pawh chêng mawi taa a ni thin. A pâr vul chhûng a rei a, ram ngawpui a mawi kher mai, a pâr chu dumdial senriai leh var an pawlh a ni. A hming kai kawpin, 'Thlado lêrah Chawnpui a pâr e," an ti thin. Chawnpui tih hming hi a mawi zâwk deuh avângin Chawnpui pâr an ti ta bîk a ni mai thei e; zaia han chawi vêl pawh a inhmeh zâwk bawk a ni. Hmanlai Mizo upate chuan he pangpâr hi thliah a, ina lâk luh an duh lo; thalai an thihduh, an ti ṭhin. Ṭha'ai pangpârah an dah deuh vâng a ni mai thei a, thliah chul mai atân an ui a ni mai thei bawk.

Hêngte hi Mizoram timawitu pangpâr kûng lian deuh neuhte chu an ni a, hêng bakah pawh a kûng tê deuh lam chi a la tam mai a, a ṭhen azâr tal chu kan sawi leh zêl ang chu. Pangpâr dang, a kung tê chite chu hêngte hi an ni: Ainâwn pâr te, Zamzo te, Tûktin pâr te,

naubân chi hrang hrangte a ni. Hêng pangpârte hian Mizo charchirah pawimawhna an rei nual hlawm a, a thente chu han sawi ta la —

Hawilo par — Hei hi khawchhak lam a awm a a ni a, pi ai leh luidung ruamah a awm ber a; a pâr mawina aim a pawimawhna avângin a hmingthang a ni Mizo thawnthuah chuan, mitthite hian an khawvêl chhuahsan ngaim lun engemawti chhûng lai chu an chhûngte leh an thenrualte thlîrin hun an hmang a; chu mi hnuah mit hi khawlam pana an kal dâwnin lei lam an ngaih tawh lohna tûrin **Lawilo Tui** an in a, **Hawilo par** an beh a, Th'arau khawvel lam chu lungawi takin an pan ta thin a ni, an ti.

Zamzo — Hmasâng atangin he pargpâr hi Mizovin an in leh thlawl hna lama an chhawm zêl a ni a, a pâr a mawi êm êm a, chu hnarg tam tak a awm bawk Mizo pipute chuan ramhuai laka inhumhim nân a that an in avângin, lo lamah chuan an thlâm vêlah ah chîng chêl chûl thin.

Tuktin par — A hnah kurg awm dân chu Aieng ang deuh mai hi a ni a, lei atangin a lo pâr chhuak thin a ni. A hnah la chawr hmain a pâr clauh hi tûk tin a thar rgat zêlin, a zik zawng zawrg zâtin a lo pâr chhuak ziah mai a. A pâr chu i khat atân clauh zêl a ri a. A pâr rawng chu sen mai, Lili pâr arg deuh tak hi a ni a, a dul awm êm êm a; tam tak chuan a duhawm dân kan lre phâk lo zâwk a ni.

Isuan a zirtîrte hnenah, "Solomona mimh pawh a ropuina zawng zawnga a inthuam khân,

hêng Tûktin pâr tluk pawh hian cheiin a awm lo," a ti a ni. Mizorama awm sa a ni a, a ngaihnat awm hle a ni. Heng lo pawh hi pangpâr mawi tak tak ramhnuaian kan ngah mai, in vêlan leh huanah chiang lla a tha ngawt ang.

Hetianga pangpâr mawi tak tak, kan chin buai ngai lo va Pathianin min pêk hi lopui a tih êm avângin Pu Liandala pawhin ti hian a a lo siam reng a ni :

Kan tlang ram par vulna,
Thal khaw eng riai romei karah,
Lenkawl turni nem duai,
Zai tin rimawi an chuar nghian e.

Phunchawng, naubau, ainawn par,
Tuah vau chhawkhlei sethri par,
Chawnpui, pang, samthiang, dangdi,
Parmawi thang vulna,
Zoram hnuai zauvah.

Chhuktiangan par an vul,
Chhawkhlei ainawn, chawngtlai, hawilo,
Phunchawngpui phai bawmtu,
Thingsir leh mualhawih, chawnpui par.

BUNG 3
LUIPUI DUNG MAWINA

Mizoram lu pui dung hi kan zawh tawh hlawm ang a. Eng khân nge kan mit la ber le ? A inang lo nuai âwm e. Luipui dung hian ngaihawmina leh mawina a nei hranpa rêng rêng a; luipui dam duai tlài ni nêma han fan vêlte ni a

nuam a, thlîr lam apiang hian mit a la thei hle zêl mai Luipui chuan ṭaupho a nei a, ṭaupho bâkah tu puisuthlah leh pharuang buk a lo lang cham ta hmuai mai a. Ṭiauphovah chuan hnim engemaw tê tê, bakkhate tih angte kha a ṭo va, a kha hle nâ a, Luipui kam hnim anih vâng hrim hrim a, kha êm êm chung pawha ngaihaa ei ta hrân hrâm pawh an ta n âwm e. Khâ ti ên êm n ṭhen chawk chawk chungin kan ei hrâm hrâm ṭhin Khawmuaʻah hetiang tluka thil kha d ng hi awm pawh ni seʻa kan ei duh k ier âwm lo ve. Khai le, luipui dung mawina chi hrang hrang i han sawi teh ang.

1) A hmasa ber in Mizoram luipui timawitu ber pakhat chu, a tui fîm tak hi a ni. Ram dangah han kal ila phai ram lamah chuan lui lian hmuh tûr a tam hle mai a, chûng luipuite chu nu p.êt phût a ni fo ma.; in pawh chak-awm lo tak a ni l.awm A hmel itawm loh ang ngeun a tui lo va, an al p al pual a, a lum pêrh purh a, tuihal pawh a tireh thei lo. Mizoram lui er.awh.hu tlâng ran lu a ni a, a tui a fîm ṭha bik a, tlâng sâng atanga hnâr nei a lo luang, rawn intihhiam tih hriat hlîah hlîahin a vawt tlang ral mai a, in atân a îtawm hlîah hlîah mai a ni. Lui ṭhenkhatte phei chu a fim luat tuk avângin thûk lo leh pawnlâng louhin a lang a, zuam sual a, dai ta maia tla tate pawh an awm fo a ni. Hetiang luipui tui fim tha hi, tlâng ram vûr tla tam si lo ramah chauh a awm a ni. Dân narânin vûr tlâk tam-na ra nah c.uan nipui lain vûr a tui a, tui a tilian a, lui tui fîm a tinu leh ṭhin a ni.

2) An tui tlântu ramsaten an timawi.

Luipui dungah kan han ramvâk a, phairuang bûkah Lalruanga-sehnawt a lo inhrosa a, a lo phun nuah nuah a, pa ṭhenkhat tawn tâwk chu a han thing tawh pang mai a. Tlâi a lo ni a, luipui tui tlân tûrin ramâr rual, phairuang kâr aṭangin an lo chhuak dem dem a. Luipui kam ram chhengchhe hmun thing bukah zâwng rual riak tûr an inkhawih ṭe teng tung bawk a. Luipui dung kan zawh zêl a, ram khan tha kan han thleng a, sazuk tui in tûrin ṭiau a rawn ṭum ve bawk a (Ṭiau ṭum tih chu, sazuk tui in tûrin ṭiau a lo thleng tih sawina a ni.) Luipui chung han thlîr ila kil tinah sanghaim tui an rawn perh val pup pup reng bawk a.

Zân a lo ni a, luipui kamah bûk kan han sual a, chaw ei kham tîti khawchâng sawi zawha han mut meuh chuan zân a lo rei ta hle a, luipui dung sava lian biruho an lo che ṭan ve a, lui mawng lam nge a hnâr lam tih pawh hriat hleih theih loh aṭangin tlûm bul hian "Tui Tu," an rawn ti leh ta hlût hlût mai a; tleirawl deuh tân chuan muthilhna chi a ni lo. Phun nuah nuah, kûk rêih rêihte a lo awm leh ta zêl a, zân tumbung thlen chu awl tak a ni. Chutih nâk alai chuan, lui mawng lam aṭangin tu pa tehrêngin nge chuti tal a saruh hâk chu tih ngei mai tûr hian Kawlpui saruhhâk an tih mai chuan a rawn bei ve leh a, a ṭhbaiawm zâwnga r gaitu tân chuan luipui dung chu, th'arau sualho awm khâwmna em ni ta deuh chu le ! tih mai tûr a ni. Chutiang kârah chuan keipui hniak



lian tak hi a lo awm ve fo bawk si a, tuia tlâk lo hlaul awm bawk si nên. Mahse hêng zawng zawng hi kan ram luipui dung timawitu an ni vek a ni.

3) Luipuia chêng sanghate hi Zoram timawtu an ni.

Kan ram sanghate hi kan ram tinuamtu leh timawitu an ni tih i chhût tawh ngai em? Kan zosâpte khân kan ram sangha hi sangha tha chi a ni tih an hria a, an ngaisâng hle asin. Hetiang tlêng ram lui hi sangha tha chiin no neih nân an hmang duh bîk a ni, an ti thin.

Kan ram luite hi chhim leh hmâr zawnga luang an ni a, khaw chhak lama luite chu chhim lam hawiin an luang a, khawthlang lam lui erawhchu, Mat leh Khawthlangtuipui tih loh chu hmâr lam hawia luang vek an ni thung a ni. Chhim luang leh hmâr luang luiah hian sangha chi hrang tam tak a awm a, amaherawh-chu ngha.âng, an tih hi khawchhak lam chhim luang, Tuipui leh Tiau leh Tuchângah leh Matah cha'h a awm, sangha hnungthang tak a ni. A pianhmang chuan arbâwm chhin zuih tawn a ang ber nai a sei lam pawh chui ang vêl chu a ni. Sangha zingah chuan a lên mawi bera an sawi a ni. A sa a tui hle; a hmui put a mawi bawk a, tlângvâl n an nula ngaihzâwng nuih mawi za sawi nân an hmang thin 'Tuichâng nghavâng hmui putin a kelpa nuih seih seih mai' an ti thin zuk nia.

Dân narânin dûm luia chêng sangha ai chuan lung khawk avk awm na luiah sangha a

tui zâwk. Mizo rama sangha sa tu'na lui hming-than te chu, Tut lui te, Tuivai te, Tuichâng te, Tlawng te, Tiau te an ni a, hênga sangha hi ka ei tawh hla vm a, chûng zingah chuan Tut lui a Nghavak an tih sa chu a tui ber a ni. He luia san ha hi a thau bik avân in a tui bîk a nih a rinawm, a chenga vl chenin a tui bîk a ni. Tin Tuivai sangha pawh khu a tui ve hle mai, a sanghate a lian a, Nghahran vchal sûn thum lu zân mun han ei meuh chuan, "Mitthi kan hlêp manu e," tih mai tûr zawng a ni bawk.

Mizorama hah hian sangha chi tam tak a awm a, chûng zinga a lian thu ber chu Thaichhâwn-nu a ni; vawk teha sûn ruka lian a awm thei. Thaichhawnnu hi sangha phuh'ip nei lo a ni a, a pian hmang chuan luite dunga nghasârba (sârba' an tih hi ang ber. Mizo thawnthu-ah chuan, mihring sangha chang ta niin an sawi a, mihring anun hnutê, laiba te pawh a nei ve an ti a ni. A sa hi a eng deuh hlui a, chan têl hnaha fûn reng chuan changpât te reuh tê têih a chang thei an tih chu! Sangha ngam tak a ni a, li chhûngah a bawh lai chuan khawih mah ila a tlân mai duh lo va, a mei lawkah a hlin theih an ti thin.

Mizorama sangha tui berte chu, nghatun te, nghavak te, nghavâng te,. nghah ângchal sa te a ni; nghatêah chuan nghilim sa a tui.

Mizoramah hian sangha manna tûr a hrana hmun buitsaih bîk kan la nei lo va, mi ram anga sangha mantu hna thawk pawh kan la awm lo va; lui dung tinah hian mumal awm lovin sangha kan man a: ruin kan vua a, tûrin

kan hrai a, bom-in kan vawm bawk a, a note piang nlim tê chenin kan man bawk a, Mizorama sangha man dân hi khawvêl pumpuiah man dân bawlhhlawh berte zîng ami a nih ka ring.

Ram chang kâng zâwkahte chuan, an rama luipui dungah te, dîlah te, sangha a tam theih nân sangha tuipui lai an man pawhin, a tui chu damdawi hmangin an enkawl a, an tikeu va, luipuiah leh dîlahte an chhuah leh vek thin a. A lo len huna a man thei theih an man leh tûrin an ti a ni. . Lên âwngte pawh sangha note man lo tûrin a zau tàwk an rêl vek a, chu chu mi tinin an zâwm hrâm thin a ni. Chutianga an tih chinah chuan, chutiang ram chuan sangha sa an ei tam zâwk dain a, ram dangah tam tak an hralh chhuak thei bawk a ni.

Mizoram hi a dung tluanin luipui a thlûr sung mai a, tlâng chhip sâng ber ami pawhin a hnuai mêl nga vêl lekah luipui a nei thei zel a; kan ram lute hi tihtak zetin humhalh thei ila, sangha tui ber chi ei sen loh kan nei ang a, ram dang mite chuan, "Mizoram sangha tin a tha bik, an sangha a tui bik," an ti huai huai mai ang.

Mizoramah hian mi thenkhatin sangha khawi an tan ve ta a; ram dang atangin sangha chi an la a, a ngeih hle chuan a tha ang; ngeih meuh lo chunga tih luih an tum erawh chuan a tih luih zêl ain sim hma zâwk sela, Zoram sangha ngei hi vulh sela an hlawhtling hma

zâwkin a rirawm. Sangha te hi a lian chi a nih vângin a hlu a ni chuang lo va; a sa a tui êm, a pung duh êm, tih chauh ngaihtuah tûr a ni. Sangha tin kan hmuh phâkah pawh hian, a lian sa an thun ann a te sa hlir an thun zâwk hi. Ka ngaih ve dân chuan kan ram sangha ngei, khawi chi, thil hrawmhraw ei thei (lung bâl liak lo) nghahrah leh nghasen te hi khawi sela, anmahni chênna ram ngei anih avângin an hlawhtling thuaiin ka ring.

Luipui dungah kan kal a, luipui chungah mit kan han lên ruai ruai a, sangha han perh chhin eih tûr pawh awm lo va, a reh thup mai chu, a khawhar thlâk thei hle mai. Luite dung kan han zawh leh, kaikuang tak ngial pawh han phar chhin eih tûr a lo awm ta lo va, chakai kaw vûng thar chhuah sîrh sêrh a awm ta bawk hek lo; li mawng a bâl thîp thiap a, lungpui a bâl tlîk tlêk bawk a, nun ram khua a va har ta êm !

Hêng luidunga chêng, engamaha kan ngaih lohte hi kan ram timawitu an ni a, Luipui dunga kan ram mawina tivul leh tûrin theihtâwp i chhuah theuh vang u.

BUNG 4·

RAMSATE HI ZORAM TIMAWITU AN NI

Mizoram hi ngawpui zau tak tak awmna ram a nih avângin ramsa lian tak takte pawh

an awm a; chûng ramsa lianho zînga a lian ber chu sai a ni. Sai hi tûn lai khawvêla ramsa zîngah chuan a lian ber a ni a, a chak ber bawk. A chak dân an tehnaah chuan Bulldozer naran tluk nuin an hma. Mizorama sai khawi loh, ram sai hante ft. 11 laia sânyte an ni thei a, chutiang chu a hnak pawh thlangra ann a lian zâwk daih a, ngho meter 2 laia sei a nei thei a ni. A sa tam dân pawh a nêp lo hle mai, a pumin bûk ta ala, kg. 5400 lai a ting thei a ni. A ngho hi mfing zâwkte chuan hnâng angin an hlai thei a. Chemte fawng atân te, thil vawnna fawng atân te, thutthleng siam nân te an hmang thin. Pathian lehkhabuah chuan, 'Saingho khuma zi mar,' tih a awm a. chuvângin ki um siam nân pawh an lo hmang thin a ni ang.

Hman lai chuan Mizo nula incheina pawimawh tak pakhat a ni ve a. saingho chu bengbeh atân an siam a, nulain an beh thin a, saingho bengbeh beh thei an in ti a, an chhuang hle thin a ni; chuvângin nulain nuta emaw, pa huaisen, pasalṭha emaw an neih chuan an rula bengbeh tûr saingho neih tumin sai ram an chhuak thin a, sai kah hrâm an tum thin a. Nulate chuan chutiang nuta neih chu an chhuang hle a ni ta ve ang, Nau awih hlaah pawh —

Mi û-te chu ram ṭuanin an kal;
Keia û chuan Tuilehluangah nghosai a tâwng e,

a tih kha. Heta keia û chuan titu hian a thiante û ai chuan, a û chu pasalṭha tak a ni tih

a sawi chhuahna a ni âwm hle mai. Tin, sai hi a lian hle mai a, a sa pawh a tui hle a, a lung leh a nawn hi a sa tui lai ber a ni.

Sai chu a ngho leh a sa duh vângin an kâp thin a; he lehkhabu ziaktu ngei pawh hi sai ram chhuahnaah a kal ve tawh thin a, sai ruang chhîpzâwn a lo kîl ve tawh a ni. Tûn lai naupang tân chuan, tûn hma kum 40 lama kan sai ram chhuah chanchinte kha han sawi ta ila, thu ngaihnawm a ni tawh mai ang a, chuvângin naupang lâwm atân hmân laia han sai ramchhuah chanchin ka han sawi rih lawk ang e.

Pasalthaten an fûr hlothlawh an han zo fel a, sai ram chhuah an han ur ta a. Sai ramchhuah hun tha ber chu, phai ram tuihul hun November atangin thlasik chhung a ni. Ni tin mai hian ram chhuak tûr pachang hlim tham tak mai hi silai mu chherin pûmah an bial talh talh reng a; mahni ina chem bung leh tuthlawh tar an ia khâwm a, silai mu atân an chher mûm thin a ni. Chutiang chu "thîr mu" an ti thin. Sai kah nân thîr mute lo chu a tha tâwk lo va, suan mu ang mai maite hi chu sai tar luruhah chuan a keh darh vêk mai a, sai tân engmah tham a ni lo. Thîr mu saihlum tiat tam tâwk tak an chher hnuah chuan ramchhuak tûrin an inpeih ta a nih chu.

Kum 40 dâwn lai a ni ta, khawthlang ka awm laiin pasaltha hnung zuia sai ramchhuah ka tum ve a, Thlasik vawh zual lai, December

thla ral lam a ni. Ram chhuak tûrte chu kan inhmu khâwm a, silai keng tûr te, sai kan kah huna a ngho phawrh a tul tâka sai luruh thiah nân hreipui keng turte kan inruat fel vek hnuai zan riak buhfai tam tâwk takin Teirei phai, tlau chhûm bawh hmur mai chu kan pan ta a. Khaw that dân leh ram tuihul tawh dân chu duhthusâm a ni. Teirei panin luite dung kan zawh ta thluah thluah mai a. mêl thum vêl kan kal atang chuan sai êk hian pui pui chu, a mau hnuh thluk kârah a lo let lem rum pang a. Ram chhuak ve ngai lo tân chuan chuan rêl a ti tan titih deuh mai a.

Teirei phai chu kan zuk thleng ta ngei mai a, lui kama sai inhamna lamtual phiah faiah chuan kan pan tûr lam kawnga kal dân tûr kan han rêl ta a. Pasalthaho chuan an silaite chu an endik a, tunah zet chuan vânneih chuan eng sa pawh hmuh theihna khawpa ram ril a lo ni ta, sai leh tumpâng hniak, sazuk leh sanghal hnu a inpawln chik nuk tawh mai a ni. Hetiang hian thu tihluk a ni—Vawiinah chuan Dampa pang kan hrût ang a, Hrangkhupa khaw hmun hnuai thêa thelh hmun hnuai pang pêr, zo len phai inthenna lai vêla sai duh ram kan fang ang a, kan riak nghal ang; naktûk lamah Teirei mawng lamah kan kuai thla ang a, phai hmingthang deuh deuh Sengmatawk phai te, Maudo zâwl te, Sunhlu lui kam zâwl te, Tuinghalêng phai te hâwl vêl tûrin Hmâwng Bûk kan pan ang tih a ni.

Chawhnu herah Dampa tlâng panin kan

inzui ṭan leh ta a, tûnah chuan sai ram chhuak tak tak kan nih tâk avângin kan kal dân pawh-in awmzia a nei ta hle mai. Pasalṭhahovin hma an hruai a, an hnung hla deihvah silai keng lo hovin anmahni hmu phâk chang chang zêlin kan zui thliah thliah a; bengchhen pawh a rem tawh lo va, ṭawng mawi lo leh ṭawng tlahawlh lam ang chi rêng rêng chu sawi khap tlat a ni. 'Inṭawng pacahiat theih a ni,' tih hi Mizo upate inzirtir dân a ni. A ram a ril sawt hle mai. Tûnhma lama mihring lo kal tawhte sulhnu hmuh tûr eng mah a awm tawh lo va, amaherawhchu sai ram a nih avângin sai tluangpui (sai kalkawng)-te chu a zauvin a fai hle a, nihliap khuma kal theihna vek a ni.

Uisathiam rual sapela an han vak del del hi kan ang ber mai. Dampa ram mawngtam tan zawngin kan vâk zêl a, ruam pakhat kan han thleng a, thâwm nasa tak kan hre ta ! Ṭo lo thleng tûr ri hlerh hlerh ang mai hi niin kan han hria a, ṭo thlen hun a ni si lo. Maupui puak ri pup pup hi ram tinah kan han hre zui leh ta a, chuta tang zawngin kan thil zawn kha kan hmu dâwn tih a chiang ta. Kan hnaih zêl a, an ninhleiin leia an nawn sawh rik, tui-ûm khuang sawh rik ang kung kungte kan hre phak ta a. Pasalṭhahovin an silai thun, kah huphurhawm khawpa tamte an sit ṭan, mi zâm hma deuh chu zun a chhûak ta zut mai le !

Pasalṭhaho chu sai rual pêl tûrin an thawk phei ta a; an hnungzuiho kha chu kawr kam lei chhengchhe hmunah kan insaseng a, thingler-

ahte kan lawn a. Kan piah f'ng khat lek tûr-ah chu.n sai rual chu maupui hmunah an tla darh nuai mai a, ram tinan chappui chil sawm tûr ang mai hian an ri ruap ruap a. Pa-sa'thaho thâwm ngaithla chuan beng kan dawh reng mai a, an reh rei ta hle mai Nakin deuh-vah zawng le, thunt'ing ri tih hniat reng mai hian, Teirei phai nghawr dutin a han ri ta a. Chuveleh sai rual hlau tlânchhe thawmin a han zui ta a, anmahni tlatna hnun theuh atanga tluangpui man tûra maupui hmun an han kap-zût thawm natzia leh ruaihthlâk nawmzia chu tûn thleng hian ka bengah a la châm Mau hmun kâng hi a ang berin ka hria. Kan sa kah kha a lo han deuh va, kan tuk thlu zo hauh lo mai. Sai hi chuti maia kah thluk theih a ni lo. A thluak tak emaw, a lung tak en aw feh siah loh chuan a tlu mai duh lo a ni. Kah khat chu kan chan ta.

Tûnah chuan khua a tlâi ta, ni a tla dâwn hnai tawh a, kan ram chhuah ni khatna chu kan hmang zo ta a, Dampa ngawpui (Tûna Ramsa Humhalhra Huan-Wild Life Sanctuary) ah chuan riah bûk kan sual a, Siallu (Laisua arg deuh. chu aia mawi zâwk) hnah hruaiah kan riak ta phawt a nih chu.

A tuk khua a lo var a, thlasik ni chhuak chuan Dampa tlâng pang chu a rawn chhun paw phuai mai a; zing ni chhuak lawmin varihaw rualte chu ngawpui kil tin atang chuan an haw haw hluah hluah mai a. An hramin a an ber chu 'Fangra kawm' thin a ni. Hmar-

lam kan han thlir a, kan hnuai lawk aṭang chuan kan kal lehna tur Teirei phai zau pui mai chu ṭauchhùm hian a bawh cham hmui mai a. Teirei phaiah hian ramchhuak ṭhinte riahbâk hian pahnih hmingthang tak a awm a, Hmawngbuk leh Khuangthlibuk a ni. Hmawngbûk chu kan hnaih zâwk a, Teirei lui kam chhengchhe chung zawla hmawng (sawhhmawng) tar kawrawng pum tawh awmna a ni a. He hmawng hming chawi hian Hmawngbûk an ti a ni. Hmawng kungah êm chuan an riak lo va, awih pa ngah khân zâwl chhe tê, pah nei thlaim hmun tia lek hi a awm a, chutah chuan buk an sa a, a chhiat deuh apiangin ram chhuak hnuhnung berte khin an sa ṭha leh zêl ṭhin a ni. Sai lakah chuan a muang thaw khat hle a, sai kawlh bik erawh chu an a ko tlânga thingchhim a zuk hnûk chhe hrâm ṭhin a; sakei lakah erawh chuan a him chuang lo.

Teirei dung zawh zêlah Khuangthli-bûk a awm leh a, chu chu Teirei kam zâwl ṭha lamah, lui kam chanha ding a ni thung a, thing ler kak ṭhuamah bûk chu an sa a; a sâng hle mai a, thingah chuan kai an phuar a, thing tui lam châkkhai chu hruiin bêl an hling a, an zuk khai mai thin a. Cautiang chu, "Tui bêl khai' an ti a ni. A lawn a har deuh nâa, sakei lakah leh sai lakah a muanâwm hle. Chumi tûka kan pan tûr chu Hmawng-bûk a ni a. Ram chhuak chung zêla kal tûr kan nih avângin kan ni ni kha ban tâwk a ni ang.

Tukṭhuan ei kham chuan kan tih dân pang-ngai tê bawk chuan pasalthaho chuan hma an hruai a, kan inzui kawi leh ta diah diah a, Teirei phai chu kan lût thla leh ta a. Tûnah chuan sai bu zâwl tak tak kan lût ta. Ram chhuak ve ngai lo tân chuan sai kawngtluang, lên ang maia intan kalh tuak maia han kal chu zâmawm tak a ni. Teirei phaizâwl han zeuziate lah chu, sawisêlbova zâwl tha leh zau hi a ni mai si ṇ, han hawi vel ila awm loh-na lam apiang hi sâ ng zâwk vâng hian a hriat a, va kal leh ila kan awmna hmasa kha a lo sâng leh ta zâwk hian a va hriat leh theih mai a. Tin, thingte rêng reng hi a sângin a mas ên êm hlawm mai a, rilrua sai kawlh ina han inlentlêl chhin pawh hian kan chan tûr chu a ngaihtah awm sa tân mai a ni. Zâwng ang deuh hiala thing thiam tân lo chuan, chuti lawka han lâwn kaina tûr chi a tam lo kher mai a, rilru hi sai kawlh hmuah a tlân chhe sa deuh reng a ni

A châng chuan maupui hmunah zâwng rualte an lo tla a, an han tlânchhia a, sai emaw tuin keimi pawh chu kan han tlânchhe ve ang dâwrh dâwrh thin a. Zêp nâk emaw, sai kawlh hi a hlauhawm hle tak asin, chutih hun hma deuh hlekah pawh chuan, Serhmun lal tlangvâl huaisen tak mai chu, Teirei phaiah hian a ram chhuak a, sai chel a kâp thlu rup mai a. Ani chu sai chungah chuan a tlân kâi a, "Ka chiang e" a han ti a. Chutah sai chuan a nawn a han vilik a, tlangvâl chu a man ta a, sai chu a tho

leh ta a, a mi man chu a khup vuak nân a hmang a, a vaw hlum a, a hmet hrual ta hrep mai a. A râpthlâk kher asin. Sai chuan hetianga mi a man lai hian a thin a ur êm êm a, mi a diriam ve a, a hrâm nghuat nghuat thin. Chutianga a hrâm chu, "Herâwt a her nghuat nghuat mai," an ti thin a ni. Mihring meuh a han tihlum kha a lâwm a, a diriam bawk a, chutiang chuan a hrâm chhûng zawng khân leiah a kein a rap hrual a rap hrual thin a ni, tiin upaten an sawi thin. Chuvângin sai kawlh tawnte hi thil namai a ni lo.

Vawi khat pawh kan thiante ram chhuak thâwm hriain sai kawlhin a zawng vak mai a. A kawlh êm êm a, a thâwm an hriat veleh awih pangah an tlân chhia a, an bâwmrâng phurh te chu thing bul thlâr karah an dah a, sai padâwp kawlh chuan a rawn hmu ta a, a zuk si chut chut chauh ni hian an hria a, a bâwmrâng te a ner chhe vek a, a buhfai ip te a nghovin a lo pir thler hman hle mai a lo ni; anmahni insaseng hman hlauh lo phei sela chu a chîl keh pheng phung mai dâwn a ni.

Teirei kam phai zâwlah chuan kan tum lam pan chuan kan kal zêl a. Kâwr pakhat kan han thleng a, chutih lai chuan thuntling ri tih hriat reng mai chu kan piah lawkah chuan a ri ta dup mai a, tlân chhiat tûr nge la ngawih tûr tih ngaichânga kan awm lai chuan, au ri vau vau hi kan han hria a, "Lo kal rawh u, kan hlawhtling e," an rawn ti a. An awmna hmun kan va thlen chuan, sazuk tuai nalh zet

mai hi a lo tlu reng mai a. Kan chan dərh sawk sawk a, bâwm phur saten a ṭhen an phur a, a ṭhenin kan zâwn a, pasa thate ram chhuah tibuai lovin an hnungzuitute chuan sazuk pakhat mai chu kal thloh lovin kan kalpui leh ta mai a. Zanriah chhum hun tlâi tawh takah chuan kan riah tumna Hmâwngbûk chu kan thleng ta a.

Zanriah kan han ei meuh chuan khua a lo thim ta chhulh chhulh a, meipui kan buatsaih a, meipui ai pahin a tûk lama ramchhuahna tûr hmun lam kan sawi tlâng a. Mut pawh a hun hnai tawh mai a, ṭhenkhat phei chu mepui vêlah chuan rah hmun bêl gbelin nu chungin an tlâi khawchâng a, chuih lai chuan le, kan hnuai Teirei ruamih chuan sa tê lo tak thhriat rerg mai rawl hian 'E Hei"! Lan ti hian a lo au têng ta chhuai mai a, kan tho nghâl sung sung a.

Kan pasalṭhaho chuan silai an chuh a, sai tluang fai lam hawiin an thingṭhi ta sat hlawm a. An silai hlo thun tamzia leh a thir nu chanzia lo hre sa tân chuan a kaw lam chang chu an chan a chau ngei ang tih kan han ring sa mai a. A tir taka kan rin dân chuan, Teirei phai sakei lian "sai râi" an tih ṭhin, "**Hniak Liana**" an tih mai kha a lo che leh dâwn nun kan ring ṭheuh va. Chu sakei lian chuan sai no, a pui dah hrante hi a chaw zawn hlanin a lo seh sak ṭhin a. Mihring erawhchu a la seh ngai lo va; rumṭhaih erawh a ching hle a. A hre ṭhang tân chuan a râwl aṭang mai pawh

hian an hre nghâl mai a, sakei deng rûm lak-ah chuan, vûkvûk narân zinga vûkvuk pui kaih ang hum hum hi a ni. Tin, sakei a lo nih chuan hmun chhengchhia leh ram rem kha a muanawm loh dân chu a mang vek a, zân thil a ni bawk si a. Upa thenkuat chuan, "Kan mu tha dâwn lo a nih hi," an ti sap sap tawh a; chutih lai chuan a han hrâm leh ruai ruai mai a. A hrâm tawp lamah a rik dân atangin sai a ni tih kan hre thei ta a. Kan thlamuang leh ta zâwk a, hmâwng âwn kawrawng lam kan bel ta thung a ni.

Teirei phaia ram chhuah hi zawng ziatral leh nghosai ram ngang hi a ni a; silai han ni hlek sela, pasalthate kuan zbâng châng hmun si tlûkna hmun atanga thawm hriat phâk rengah hian thingtang lo rap tlink ri rek rek, leh lo chûm thûm ang dep dep hi an awm ve zêl a. Hetiang ringawt hi chu tumahnin hlauh enah pawh an en lo va, pasalthate thian, Teirei phai mawitu leh khawhar hnemtu ang leka ngaih an ni. Amaherawhchu sa ruang duh tâwka chan hnu, mipui tinsan hnuah erawhchuan va kal leh ta ang ila, "Hei hi chu ka ta asin" an lo ti hlur âwm hle mai; chuvâng chu a ni ang, kan urate khân, "Si channa hmunah engmah theihnghilh tûr a ni lo va, theihnghilh palh pawh awm sela lam leh thuai tûr a ni ngai lo ve," an lo ti thin ni.

Thlamuang takin meipui vêlah chuan riah hmun kan bêng bel thei ta. Pasalthà silai kengin a ralti lamah dai an do va, keini a mi

narân chu alai lumah, meipui hnaihah thlamuang takin kan mu ta a ni.

Atûk khua a lo var chuan, zîng takah tleirawl taimaten nâl ûmin tui an chawi, eirawng an bâwl a. Pasalṭhaho zing tho chuan ram vahna tûr phaizâwl hmingthang deuh deuh an han puang a; Maudo zâwl, Sengmatâwk zâwl, Tuinghalêng phai, Sunhlu lui dung ruamte chu an tlawh tûr hmun thlan chhuahte chu a ni ta; aṭhen chuan Rawide khâm hnuai vêl pawh an fang ang.

Hêng phaizâwl hmingthang deuh deuhte hi sai leh tumpang leh sazuk chênna ram a ni hlawm a. Hmawngbûk atangin chûng rama sa chu an pel ṭhin a ni Upate chuan ro an han rêl a. silai kengtu tin chu tlangvâl rinawm tâwk tak, ram chin hre ve deuh pakhat emaw, pahnih emawin zui sela, an ti a. Hetia zuitu an siam kherna chhan hi, eng pawh lo va tâwk sela, chinchang hre tûr leh inpuibawm thei tûra tih an ni; chutiang atân rem an ruat a ni tih erawhchu an sawi lang kher lo.

Bûk lo nghâktute pawh hlim tham tak kan la ni a, thing kan fawm a, chaw eina tûr vaiza hnah kan la a, pipu-te kan suih a, a hlim theih ve hle a ni. Ni khat chu, chhûn dâr 12 a pel zèn zâwn tawh ang tih lai chuan Tuinghalêng phai lam ni âwm takah, thun tling ri tih hriat reng mai hi a ri ta dup mai a, a hlat deuh êm avângin hriat chian a har hle a. Zânriah chhum hun vêlah chuan ramchhuakho

khat chu an lo thleng ta a, zukpui phurh tham zet tûr hi an va tuk thlu a ni tih an rawn sawi a. Chuta riah chilh nghal tûr chuan kan inpuahchah ta chung chung a, ram chhuak rual dangte pawhin he silai ri thawm an hriat atang hian riah bûk lam hawi vekin an lo kawi ţan ve bawk a.

Zanriah chhum hun lamah chuan kan ir-hmu khawm ta vek a, chaw kan fâk a, sai ruang riah chilh tûr chuan Teirei mawng lam kan zawh ta a, Khuangthli-bûktê kal pel zêl-in Tuinghalêng phai kan pan a, mual dung thui fê kan zawh hnuah chuan sai ruang chu a lo mu ta bul mai a, a bulah kan inn̄hat a. Sa channa tûr luhkapui zau tak kan han siam phawt a, a dawtah a rêpna tûr rêp, hlam riat vêla sei, chhak lam leh thlang lam aţanga sa-rêp leh phâk tawka zau vin kan han siam leh a, hetih lai hian aţhenin sa chan hna an lo bei ţan mêk a.

Sai sa chan hi a awlâi lo hle mai. A vun hi inchi khat laia chha a ni a, a ruang chhîp zawn lai a lo ni bawk a, pa narân tân chuan a chunga lawn kai ngawt pawh thil awlsam a ni lo. Sai lian pâwl deuh chu a nawn ngawt pawh sûm ruklai a tling a ni. A vun chu chem lu ki hriam takin a ţhiangin kan han kik pawp phawt a; mau chang zumin sah pawh leh sah pawh chu kan thil zawm a, kan pawt fân vaka a vun chu kan hlai ta a ni. Chutia han hlai tawh hnu chuan a sa chu kan zai thla thei ta a; sakhi bung tia lek lek hian a

tihlawm kan theh thla ta mial mial mai a ni. Tin, a tihrawl lian pui pui chu a hnuai dawh zawlah kan chan darh a, hrang khat lek leka chan sawm chu rap sei pui mualah khan kan vawm kai ta zung zung a, insi dalin, chhah hlei awm lovin kan dah a, rap sei pui mai hnuaiah a tluanin mei kan chhem a, kan ur ta tluk tluk mai a.

Sai kawchhûng chu in rin ang a ni kher lo vang. Pumpui a nei lo va, ril lian bîk lai chauh a nei a; tin, a ril hmun thenkiatah chuan vual nung lian fe fe hi a lo awmkhâwm rem rum thin a, chu chu a kaw chhia an ti mai thin.

Sai sa chan zawh hnu, tlâi reih rawihah zanriah kan han ei a, zanriah ei khamah chuan saisa urna tûr mau thing pu tûrin thalai lam kan kal ta sung sung a, zânlai thleng zânin mau thing kan pu a, upa lamin an lo phel a, sa rêpna hnuai tluan chuan mei an tuah alh sen zuai zuai mai a. Mau thing put hawn apianga ei tûrin sai sa ti tha lai kha tulin kan thil a, thuk hnaih tâwkah kan savh bui fur mai a, kan zarzo tum sakei lah n hriat phak lekah hian thawm a lo nei ve reng bawk a, intihthaih leh intihnat tum a awm lo bawk a, kan inngaihsak hman lo a ni ber mai; kan tinsan hnuah kan kuangbang ei nghâkin mei êng bâkah a kuttum a lo liak ve mai mai rih a ni ber âwm e. Tlaivâra tuah khawp thing kan fawm hnuah sarêpna thuk bulah mut hmun kan rem a, mu chungin mau thing chu kan chhawm

zêl a, sa hem hmin kan ṭhial reng bawk a. Sa chu kan ur tlaivâr a, khau a var meuh chuan sai puitling sa pawh pachang 20 tling lo phurh tâwk zeta zâng chauh a lo ni ta.

Mahni leng leng tûrin bawmrang kan tah ta a; mahni chan ṭheuh chu zo tawkin kan phur a; hlim takin kan haw ta a. Tûn ṭumah hi chuan sazuk leh sai kan kap a nih chu. Sai lute chu a lian si a, hawn theih ni hek lo, sazuk lu kan hawn a, kan sa hawn zawng zawng pawh chu "zukpui sa" tih vek a ni.

Kawtchhuah hla tâwk reih rawih atangin pasalṭhain hlado an han chham ta vang vang mai a, tlâng an han tlir a; chutah zet chuan in lam nunauhovin an lo hria a. Awm ngaihna hre tawh hek lo, ram lamah ram chhuak hmuak tûrin apui anawiin an lo tlân a, a ṭhenin thingpui an rawn khai a, hlim takin kan inchhâwk ta a ni.

Pasalṭha zînga ram chhuak ve ta chu, a kaptu ni lo mah ila, ṭawng a nuam ve hle a ni. Hetiang hun hi tawn fuh a har hle a, khâng laia kan ṭhiante pawh kha a tam zâwkin mual an liam zo ta.

Hetianga ram chhuak hlawhtling an awm châng hi chuan, ṭhenawm khawvêng kal ve lote kha sarêp inhleh den den a ni a, tûl hnih tûl thum laia rep ve tûr dawn chang a awm fo a ni. Hei hi hmân lai atanga Mizo khawtlâng nuna thil hlu tak pakhat a ni a, khatiang hun kha Mizoram hian tawng leh ang i maw ! Tûnah chuan sai ram chhuah thu kan zo ta.

Hmân lai chuan Mizoramah hian Samak pawh a cheng ve fo va, tûnah erawh zawng samak chên duhna tâwk ngawpui a awm tawh lo va, an himna túrin rain reh a awm tawh bawk lo va, thangthar tân samak hmuh tur a awm dâwn ta lo a ni. Sa huan tha deuhte kan neih theih hunah erawh chuan kan la nei ve leh ang chu. Samak hi, samak tih takah a mak hle mai. Hmân laiin Mizo pi pute chuan samak hi ramsa hnaisâr tak niin an sawi thin a, an han kah thluk hian a ruang hnaih hauh loh tûr a ni; a khu vut vut a, chu mi hip luh chuan thihna hial pawh thleng theiin an ring. Tin, a thisen hi a ral thei lo va, lei chhûng rilah a lut a, a khal a, kum tam tak chhûng a awm reng thin a ni an ti bawk. Chuvângin Mizoramah pawh tûn hma kum 60 dâwn laia an kalna hmunahte khân lei laiin samak thisen khal an la zawng fo âwm e. Natna chi tam tak tân damdâwi thu tak a ni an ti.

He lehkhabu ziaktu ngei pawh hian tûn hma kum 50 vêl laiah khân pumna damdâwi atân samak vun rawhhmui a ei tawh a ni. Tin, tûn laiin phai ram lama Sahuana an samak khawite chu a zun lain sûmdâwn nan an hmang bawk a. Gauhati sahuanah pawh samak zun pava khat (250 ml) Rs.2—12 in an hralh thin.

Samak hi ki pahnih nei chi leh pakhat nei chi a awm. Samak ki hi a man a to hle a, Kg. khat, Rs. 10,000/—(sing khat) laiin an hralh thin awm e. Damdâwi atân an hmang thin an ti. Samak a makna tak pakhat chu a kal

tawhnaah chuan ngil taka kal chi a ni. Thingluangte hi a hel ve mai mai lo va, a phur kanga a hnuaiah a lut tlang thin a ni an ti. A heuh avâng hian a notê pawh thingluangin a delh hlum sak thin a, chuvâng chuan an pung thei lo a ni, an ti.

Mizoramah hian ramsa humhalh hi a tûl ta ngawt mai, chuti lo chuan, kan ram min luah mawipuitute hi an rêm thuai dâwnin a lang. Hnam fingte chuan an rama ramsa te, savate hi an khawi ang maiin an duat a; an entawn tlâk hle a ni. Kum 1970 August thlaa khawvêl hmun tina tui a len chiam lai khân, Australia ramah pawh tui a lian ve a, Murray lui lian chuan Burma ngawpuiah, acres 71,000 laia zauvah chuan ramsa chi hrang hrang, Emmu te, Kangkaroo-te leh sa dang te, a dang khawm chiam mai a, tui lian hual chhûngah chaw nei lovin an tang thup mai a, Australia rama ran vulh mite chuan an ran chaw atâna an hnim khêk, têl lian pui pui 600 leh wheat ip 60 an thawh khawm a, ramsa humhalhtu pâwl (wild life officials) hmangin chung ramsa tam mangangte chu chaw an hlân a ni. Hei hi mihring in ramsate laka a tih tûr dik tak a ni. Bible chuan," Thil siam zawng zawngte ngei pawh chu, chhiatna bâwih ata tih chhuahin an awm ang a, Pathian fate zalênna-ken tel chu, thil siam zawng zawngten a zar ân zo ve tûr chu a ni.

Ramsa humhalhna hmun bik (Wild Life Sanctuary) te hi mi ramah chuan a awm thliah thluah a, chung enkawl nân chuan sûm tam

tak an seng ṭhin a. Keinin sakei lu man têl phêt kan tum lai hian mi ramah chuan sakei tihhlum chu lung ina khung emaw, tangka tam tak chawitîr hial emaw an ni zâwk.

Tin, ramsate hian mihring hi an hlau hle emaw kan ti a, chuti chu a lo ni vek hauh lo mai; kan mitmeiah hian tihnat duhna an hmuh ṭhin avâng chauh hian min lo hlau a ni. Chu mi dikzia tihian nân chuan hêngte hi han sawi ila Ramsa hi, sakei emaw, chinghnia emaw laka a mangan takzet chuan mihring awmna lam a pan zêl zâwk a ni. Kum 1964 vêl lai kha a ni ta'ng; ni khat chu Chhawrtui khuaah khian ram aṭangin thuro hi mutêin a rawn um kawi zawr zawr mai a, a man lek lek thin a, nakinah chuan Pn Lalzâpa inah a thlawk lût ta ngawt mai a, ani lo hmu reng chuan, "Lo haw rawh, lo haw rawh, thlapiâng rêng rêng suh" tiin a lo la a, tâl rêng rêng a tum lo a, a kutah chuan a awm hle hle mai a; nakinah chuan paikawngin a khuh a, duh tâwka a ei tûrin bulfai a hui a, puar takin a ei a. Khua a lo tlailam chuan, Pu Lalzâpa chuan, "Khai le, hei i mut a hun dâwn tawh a, i in leh lovah va riak leh ta la, tûnah zawng eng mah hlauh tûr a awm tawh lo ve, tûn hnuah pawh hlauh i neih phawt chuan, min rawn zawng nal nal ang che; hetah i pu, engmah hlau lo ka awm hi," tiin ṭawngkam ṭha takin a chhuah leh ta a. Mizo zîngah hetinga rilru pu kan lo nei hi chhuanawm ka ti hle mai.

Mission Vêngthlangah pawh hian mi pakhat

in Hauhûk a khawi a, a pi chuan ni tinin a âwm ṭhin a. Hauhûk chuan hlauh a neih apiangin a pi hnênah a tlân var ṭhin a, a pi âwm nghengin a biru thin. Mihring angin a hritlâng ve thei a, a hahchhiau va, a khua te a sik a, a pi hnênah pangchang takin, a pi mal-chung lukhamin a mu a, a rum hlat hlât ṭhin. A chang chuan ṭap ve ni âwm takin a ngik faih fain ṭhin. Tin, mihring ang bawkin naute duhna pawh a nei ve hle mai. Vawi khat chu he Hauhuk hian mi naute puak lai, puana an lukhûp hi a hmu a, zawlêin a keu va, a biang-ah a va fâwp a, a khuh leh ta mai a; a mak kan ti hle. Hengte hi zirtîr avânga ti a ni lo va, mihring zingah a chêng a, ama rilru puak chhuak ngatin a chhia leh a tha hriatna neih ang chin hmangin hetiangin a ti thei a ni. Ke pahnih chauhvin thar tak tak a kal thei a, thinga a chetla han fak chuan a uang ve thei êm êm a ni. Thil han pêkin a lâwmzia a ti-lang thei bawk. Infiam a ngaina a, naupang-nêna infiam nuam a ti a; tidundahtute chungah a lungawi lohzia a tilang thiam hle bawk. Hêng ramsate han hmuh hian an zahawm hle mai. Keini ngaih ngawt ai hi chuan, mihringah hian beiseina an lo nei sâng zâwk daihin a lang.

Kum 60 lek chhung hian kan rama ramsa lian deuhte hi a lo vâng ta hle a, a la awm chhunte hi humhalh ṭha ve thei ila a va ṭha dâwn ên ! Hêng — sai, (samak zawng kan nei ta lo) ramsial, sazuk, sathâr, zâmphu, hauhuk, ngaubuang, saphu, sahuai, vapual, chingpirinu, chhimbuk lian sialki nei (ungau— a hrâm ṭhin

hi) vaâwk, vavû, varihaw, vakul, koro (hei hi sava hlim thei ber an ni) saphai.

Ramsa humhalh thu hi sawrkârin khapna leh thupêk nei mah se, mitin dân leh thupêk zawm kawnga kan rinawm himasak loh chuan, hlawhtlinna a awm thei lo. Mi ramah engtinnge ramsa an humhalh that theih, kan tih chu in mi mal tin hi sawrkâr dân siam lakah anmahni chauhva an awm pawhin an lo rinawm tlat mai thin a lo ni.

Pu Pasena chuan sâp rama a awm laia a pu fapa Mostin Lewis nên sa pêla an ran vih thu a sawi ka la hrereng a. Mostin Lewis nên an ram vak a, sazupui te, ram varak te hi an zawng thin a. Sazupui ram tla an va phâwk ta a, (sazupui chu sâpho sa duhzâwng tak a ni) an han kah diwn chuan sazupui chu thirlênin a lo dang ta a, a awk ta chat chat mai a. Pu Pasen chuan, "Kap rawh, kap rawh," a ti a, mahse Mostin Lewis chuan, "A tang mangang a nih saw, kan kah chuan ka pa a lâwm lo vang," a ti tlat mai a. A tlân chhuah huna kâp tûrin a in ring a, mahse a han tal chhuah meuh chuan an kâp leh hman ta si lova an hlawhchhim phah ta a ni. Heitiang hian ram puitling zâwkah chuan nu leh paten an fate hnenah khawtlâng dân leh thupêk zawm tûrin an zirtîr a, an fate chu nu leh pate thu zirtîr zawm tûrin an rinawm leh a; ram nuam a lo awm ta thin a ni. Chutiang chuan ti ve thei ila kan ram chu ram nuam hmingthang a ni ang a, keini pawh kan hlim zâwk ang. Kan

ram timawitu ramsate i humhalh tha deuh deuh ang u.

V. LEI CHHUNGA SUM SIKTUI AL :

Mizo pi puten phaiah mi dang an awm tih an hriat hma daih atang tawhin Mizoram hian a chhûnga chêngte chawm nân chi tui al nên a lo nghâk reng tawh a ni. Chi lui hluizia hi kan la hre deuh deuh dâwn a, kan ram ei sen loh chi tui al chu a thlâwnin a luang ral reng a ni. Mizorama chite hi vai chi pangngai, awrpuar vêng thei lo chi ang hi a ni lo va, awrpuar dan dâwi an ni zâwk. Chuvângin hmasang atangin awrpuar damdawi atân hmang a, an hlaah pawh —

Awr puar chu lengi i hlau em ni ?
Dap chi kual khung lallai runah kan leng e,
A hnaiin hnai lo ve awr puar zawng; an lo ti zuk nia.

Mizoramah hian chi tui a tam mai; chûng zîngah chuan hêngte hi a hmingthang deuh deuhte chu a ni :—

1) **DAP CHI :** Tut lui thlangah, Phailêng ram leh Dâmpui ram inkârah Dâp lui kamah a awm a. Tuipuibari panna lamlian atangin hnaitê a ni. Mizorama chi tui hmingthang ber a ni a, hmân lai chuan khaw hla tak tak atangin chi seh lâkna berah an hmang thin. A tui hi awr puarin a ngeih avângin, a vêl khua-

ten an teng fo thin a, a tui pawhin an chawî thin. A tui chu an lum a, tlem tlênin an in thin a ni.

2) **HMAWNGZAWL CHI :** Aiduzâwl ramah khian, Hmawngzawl an tih ramah chi tui a awm a. Hman lai chuan hla tak atangin an rawn teng thin a; a tui pawh a al hle. Thâlah chuan a lui dung chu a chi rêpin a vâr uar thin a. A chi tui hi bullutin a tlân huai huai thin. Mizoram atanga ten phâkah Hnahlân ram ep Burma ram chhûngah Dârkhai chi leh Chivu a awm bawk.

3) **BAWNG CHI :** Hriangtlâng leh Siallukawt inkâra Tuisang fintu kawrteah **Bawng chi** a awm. Hmân lai chuan an teng huai huai thin. Awrpuarin a ngeih avângin an ngaisâng hle.

4) **CHITE :** Rawpui ramah, Aizâwl leh Lunglei inkâr kawng lamah Chite luiah chite an tih chu a awm bawk a; vai chi awm hina chuan chhim phei khaw tam tak rin bêr a ni.

Hêng lo pawh hi sih tui al leh chi tui sawi tûr chu a la tam mai. Chuvângin Mizoram lei chhûng rilah hian chi lung lian pui pui a awm a rinawm.

Tûnah chuan chi tui chi a siam dân (chiten dân) lo sawi tawh ila, a tûl huna kan thawh nghâl theih nân. Tùna ka chi ten dân sawi tûr hi, Dâp chi khura an tih dân a ni.

Khai le, chi teng tûrin i riak lut ang aw ! Chi chhuan khang hmaa chhuan kang lâwk

nân bêl lian pui pui, Ṭawmkai bêl aia tê lo kan hawh khâwm tûr a ni ang. Ṭawmkai bêl tih hian a len lamah bithliah chin a nei a, a lai kiara khâpruk chin chunglam hi a ni a. Khâpruk chiah chu hawh atân bêla chhiar chin a nih avângin 'Ṭawmkai' an ti a ni. Kan bêl hawh chuan man a nei ve vek tûr a ni. Chutiang bêl lian chu 10 lai neih kan tum ang chu. Tin, buhfai zân 5 riak tal kan keng tûr a ni. Thawhṭanniin kan riak lut ang a, Inrinniin kan hawng hman hrâm ang.

Riahluh ni : Chi khura kan riah luh n chuan riah bûk kan sa phawt ang a, a awlsam thei ang berin sethlamin kan sa duai mai ang. Tin, chi tui chu kan chi tenna thuk, Hâr nêr a inhlat deuh avângin chi tui chhûn khâwmna khur Hâr bulah kan siam tûr a ni a; lei khu kâwng thleng dâwn laia thûkin kan siam ang a, chu chu "Rûm" an ti a ni. Tin, chi tui chhuanna tûr buatsaih a ngai nghâl bawk.

Har— Chi tui chhuan kangna tûrin hâ thlûr thum siam a ngai a, thlûr khat sei zawn chu kan bêl neih chhuan theih tâwk dâna e tûr a ni a. Bêl kan ngah deuh chuan hlan hnih laia sei ṭhiau pawh a ni mai thei e. H hâr pathum thlûr hi hâr khata ngaih a ni pheikhawk bun khatah pahnih a awm lo the lo ang hi a ni. Kan la hre zêl ang.

Har hmasa ber (Har khatna an ti bawk) Hlam hnih vêla seiin, thing hringin siam tû a ni. Thing chu a dung zawngin kham phav tûr a ni a. Kan bêl chhuan tûr rem tâwki

a inkar zelah thingtuai hring bâwk avâng tan zawngin kham leh zêl tûr a ni. Tin, chu thuk seipui mai chu kan thing kham lang lo lêkin hlum tihban "**Haibuan**" an tih chuan bêl chhuan tlar hnuah zut phui vek tûr a ni. Hâr tawpa mei khu chhúahna tûrah chauh lo chuan mei khu emaw a alh emaw a chhuak rêng rêng tûr a ni lo. He hâr zutna tûr **Haibuan** hi chi tuia tihal, suka ngun taka den ban a ni tûr a ni; chu chu a ṭhat bîk avângin lungtête pawh an pawlh ṭhin.

Hâr tlar hmasa bera an bêl chhuantlarah chuan chi tui kha an chhuang so ta bulh bulh mai a, a al ta sawt a, chutih hun lai chu "**chi tui sawi**" an ti a, hâr tlar hmasa ber chu "chi tui sawi hâr" a nih chu. A bêl chu "**Tui lum bel**" an ti a ni.

Har hmasa ber : Hâr siam dân chu hâr khatna ang chiaha siam tûr a ni. Hâr khatna hrul chiaha siam tûr a ni. Ạ chhan chu hâr khatna tui kha duh ang taka sawi a nih hnuah hâr hnihna bêlah hian dah luh tûr a nih vâng a ni. Heta bêl chhuan hi chu, "**Al bel**" an ti. Tui lum bêl ạtanga an rawn chhûn luh kha hetah hian chhuan kang tûrin meiin an ur ta vut vut mai a, chia a chan hma chuan chhuan reng tûr a ni. Hetah zet hi chuan bêl pawh a rim tawh kher mai. Chi hmêl a lan leh lan

loh, chi teng thang mi thiam khân an en vat vat mai a, chhûn zân zawmin chawl miah lovin chhûna thawk leh zâna thawk an insiam a, an uí teng thin. Tûnah chuan chi hmêl a lo lang ta, a chawhna fianah chi a lo kai ta that that mai. Engnge tih leh tûr?

Har thumna : He hâr hi chu bêl tereuh tê tê, tam tak chhuanna tûr a nih avângin hmun zau deuh awhin khawithlâr ang chuka tih kuak hâr siam tûr a ni. Chuta bêl chhûan tûr chu "**Chite bel**" tih a ni a. He chite bêl hi, Hai-buan hlum den ban tha tak atanga siam tûr a ni a. Bêl kum narân maia siam tûr anih avângin chi kg ½ lek lek tih khang theihna tâwk tûr ngaihtuahin thing tan bial zuih. deuhvin bêl chu an siam zung zung mai a, an han tiro tha á; hâr thumnaa chuan an chhuang ta dul mai a. Chutah le, hâr hnihnaa chi hmêl lo lang tawh, chi tui khang tûr kha an dah lût ta zung zung a.

Hâr danga thing an tuah ang bawk khân an han ur veleh a, chi tui khang tûr chu kurtai khang tûr ang chiah hian a phul suah suah a. Chu mi phûl ven nân chuan chhawhchhi den dip an pâi ran mai a, a liam tûr kha an han theh zeuh vá, a reh zêl mai a; rei lo têah chi khawn a lo chang ta a ni. A tirah chuan a

la **nem hle a,** chutih lai chuan, **'Chi hmai i hnawih ang,'** an ti a, chi khaltîr chung lam chu rawṭhing ṭang kualin an huih hlau **hiau** va, mam ṭha tâwka an siam hnuah, bèl aṭangin an la chhuak a, vaiza hnahin emaw an tuam a, **"Chi rap,"** an tihah chuan an ur chang ta thin a ni,

Hâr siamna thing hring Haibuana an han zût kha, **"Chawm bun,"** an ti a. Kan hâr kha chawm bun rawh u, an tih chuan, kan hâr siamna thing kha, chirhin zut rawh u, tihna ang a nih chu.

Chi tui vawi khat chhuan tikhal tûrin ni khat leh zân khat, mar pâta mei tuah a ngai a ni.

Hetianga ti hian kan pute chuan vai chi ngai lovin an khawtlâng an lo chawm thin a ni. Dap chi tui khu a tam avângin hâr 100 a chawm zo an ti ṭhin a ni. Tin, a tui al dân (salinity) chu 1.10 % vêl a ni a. Tuifinriat tui al dân tlângpui hmun thuma ṭhen hmunkhat (½) vêl a ni.

V. A CHHUNGA MI CHENGTE MAWINA

A chhûnga mi chêngte mâwina chu kawng hrang hrangin lo thliar ta ila—

1) **Rinawmna :** Mizote hi mi rinawm tak tak kan ni, kan han tih lai hian ṭhenkhat chuan, chuti chu a ni thei dâwn em ni ? Mi rinawm lo tam tak kan awm si a, hêngte hi mi rinawm-ah kan ngai em ni ang ? tiin min zawt lêt ngei ang. A dik hle bawk e. Hnam tin zingah hian mi rinawm lo, bum hmang, rûk hmang, dawt sawi hmang chu an awm vek a, sualna hi chu a inthûhmun tlang hle mai; sual dân erawh chu a inchen lo hle thung a, hnam khat zîngah rau rau pawh mi sual engemaw zât awm mah se, a hnam pumpui thlîrin mi rinawma ngaih tlat an awm a, hnam ṭhenkhat zîngah chuan mi ṭha tak tak leh rinawm tak tam tak awm mahsela hnam rinawm lo leh rûk hmang hnama ngaih tlatna a awm leh bawk a. Khawvêlah hian fel famkim hnam an awm rêng rêng lo va, huaisen vek hnam pawh an awm bawk hek lo, mahse tehna tlângpui a awm a, chu chu a chhûnga mite tehna leh a pawn lam aṭanga tehtute tehna aṭangin lâk khawm a ni ber a ni.

Hmasâng aṭangin Mizoram timawitu chu a chhûnga mi chêngte kan ni ṭhin a. Hmân laia Mizo chanchin chhinchhiahtute chuan Mizoram an hmuh dân chuan, mi an rinawm a, an huaisen a, kawm an nuam a, mitin tân ṭhian ṭha tak an ni, an ti ṭhin. Chutih lai chuan thing-

tlâng lama chêngte chuan an in an kal bosan dâwn pawhin tala-in an kalh ngai lo va, thingfâkin an kawngkhâr an do mai a, an duh tâwk êm êm ṭhin a ni. Hetianga min an kawngkhâr an lo do chuan, tamahin luhluih tumin an hawng tawh ngai lo. Tûn thleng hian thingtlâng hmun ṭhenkhatah. chuan an la ti âwm e.

Ṭhenkhatin kan ṭhenawm mi rinawm lo kan tawn fuh avângtein Mizo zawng zawng rinawm lovah sawi kan duh mai ṭhin a, hetih lai hian pawn lam aṭanga min thlirtute mit hmuhah kan hnam zepui lan dân chu a lo lang ṭhin a. Chûng aṭanga a lan dân chuan, Mizote hi rintlâkah an ngai tih a lang hle a ni. Indopui I-naa Mizo tlangvâl 2,000 hnam tin zînga an zûk tel ve ṭum pawh khân, an hotu Sâp officer-te khân mi rinawm tak niin an hria a, an duhsak hle a, hnam dangte nên an intihbuai ṭum pawhin Mizo thu chu thu dik tak a nihzia an hre ṭhin a ni. Mahni hnam insitna hi a na ṭhin a, keinin engmah lova kan inngaih aiin hnam dang hian Mizote hi min ring zâwk a ni 'âwm mang e tih tûrin thil a awm châng a tam mai.

Vawi khat chu ka vai lem chan laiin (sipai ṭan lai December ni 25, 1945) rêlin kan zin a. Kulaura Rail Station-ah khuan (tûnah chuan Bangladesh ramah a tel ta) rêl a inthlâk dâwn

a, bungrua kan la chhuak a, rêl lo thleng tûr nghâkin kan chawl a. Chutih lai chuan ka bula vai sipai pakhat chuan, "Ka thian, ka bungrua hi min lo en sak la, chaw ka va ei ang e," a ti a. A bungrua chu ka kutah a dah a, a kal ta daih mai a. Kan inhre ngai si lo va, a hmuh pawh kan la inhmu ngai bawk si lo va; chu lo rêngah pawh, kan kiangah a vai pui dang a rawn kalpuite an awm tho si a, mi rin dân êm êm chu mak ka ti hle a; kei pawh chuan rinawm takin ka lo enkawl sak ve ta mai bawk a. He thil hi chu han sawi tham pawh a ni lo zâwk a, keima chunga thil thleng, ka lo hriat chian anih vâng maia sawi ka ni a. mi tam takin hêng aia chhuan tlâk tak tak sawi tûr an ngahin ka ring.

Tin, Mizo hnam pum tân chhuah tlâk tak mai lo th'eng chu i han sawi teh ang. Sâp ram lam mi, missionary-te India ram atangin an haw dawn a; an hniak hnung rawn zui tûr leh an mawhphurhna chelh tûrin kan Mizo I.A.S. pachal, India sawrkârah pawh hna lian chelh mêk leh kal sâng tûra an dah mêk Pu C. Lalrema leh Pu Lalchuangliana te, tahawh tak meuhva an han ngên tlat mai khân Mizo mize tlângpui lan dân a tichiang hlein ka hria a; Mizo hnam tân an chhuanawm ngawt mai. Tin, Mizoram buai tantirh 1966-a tlân chhiat lai pawh khân Chotelal Seth chuan an tangka,

thingrem khat tlata an bilh chu, an mite leh Vai, Silchar lama tlânchhe dang an tam vei nên, an ṭhenawmpa, Upa Lalrinliana Silchar kal tûr zûk han thawn ngawt mai bawk a. Him tak maia a han thlen a, a han hlân thei ta mai chu mak an tiin, hahìpin an sawi a ni. Eng vâng nge ? Mizo a nih vâng a ni mai lâwm ni ? A va chhuanawm êm ! Hnam dang tihdân zirin kan rinawmna hi i phaṭsan lul lo vang u. "Mizo a ni, a tidik ang" tih hlawh zêl i tum ang u.

2) **Huaisenna :** Mizo hnam hi hnam huaisen tak kan ni a; kan thlahtute aṭang rêngin indo mi, indo thiam, huaisen tak kan ni. Kan tlêm êm avâng hian khawvêl hriatah kan lang tham lo chauh zâwk a ni. Indo hrât mi an nih entîr tûr chuan an khawsakna kan hmuh theih zînga han hla ber chu Khampat kulh a ni a. Chuta an kulh siamte han hmuh chuan an vêl mite ṭan pawh tûn thlenga ngaih pawimawh thamin hna an thawk a ni. Hnam huaisente tih ṭhin dân angin "Hnam Thuthlung" an siam a; an thuthlung chham hnan bûngpui phei chu tûn thlengin kâwlho pawhin an la zah êm êm a ni.

Hetiang hian Thuthlung an chham a — "He bûngpui zârin lei a khawih hunah kan lo kir leh ang" tiin. He Thuthlung hi Kâwl puithiam-

ho hriatpui niin an sawi bawk. Tûn hma kum 50 vêl lai tawhah khân chu bûng ṭang chuan lei a lo khawih ta ngei a. Chutah a vêla Kâwlhote chuan. "Luseiho an lo kir leh dâwn, an bûng phun zâiin lei a khawih ta," an ti a, an kiansan ta sung sung a ni tiin an sawi ṭhin. Kan thlahtute lo sawi lâwk ang ngei chuan bûngpui zârin lei a khawih hnu chuan Mizo an pêm lut ṭan leh ta a. He bûng bul ngeia han innghat hmasa ber zînga mi pakhat, Pu Kapṭhuama chuan, "A bula pawnthuah kan han nghah ni chuan, bûng kung ziding ber chu a lo tlu tawh a, a tlîak hlim a la ni nghe nghe a, a hnah a uai sul chauh a lo ni, a zâr aṭanga kung hran insiam (a tiangte) erawhchu a la ding zêl," tiin a sawi a. He a pêng la ding zêl hnah hi ka kawl a, Aizawl Museum (Thilhlui dahkhâwmna in-ah) hmuh theih a ni ang. Mizo thuthlung hriatpuitu hnah ngei a nih avângin a hgaihsân awm êm êm a ni. Hetianga Thuthlung, ṭhangtharte bawhzui leh tur siam hi, hnam kawlhsen leh sakhaw mi chîn dân a ni.

Mizoramah hnam hlang tak leh ṭawng pakhat chauh hmanga Vai len thlenga kan lo la awm thei te kha, kan thlahtute huaisen vâng a ni a; hnam tlêm khatiang, mahni hnam indo ve fo si. mahni ram nêi neia kan lo awm kha kan

pasalthaten huaisen tak leh chhel taka Mizo hnam hi an lo vawn him vang chauh a ni.

British hnuaia kan awm hnuah pawh sawrkâr sipaiahte kan tang a, Mizo sipai tanna pâwl chu a huaisen pâwl an ni ve zêl a. Kan tlêm tham êm a, Mizo sipai sîng li sîng nga tal hi chu awm ve thei ila, mahni hmazâwn chu kan su awng thei hle zêl ang tih a rinawm. India Hmâr Chhak ramah hian Mizo hnam kan tlêm ber a, sipai hnaah erawh chuan a lang ber kan ni ang e, ti ila kan ti sual lovang.

Indopui II-naah khân khawvêla hnam huaisen bera an ngaih Japan râl kha kan dep a ni a; Mizoramah an lo lut zauh zauh tawh a; chutih lai chuan, Mizo tlangvâl, sipai atân an thlan bang (an huat thu ni suh sela) infawkkhâwmin Lushai Scouts (Ral hmatâwng sipai) an din a; Burma sipai thenkhat leh British officers tlêmin an ho va, sipai rualpui hmathehah an han tang a, Japanhovin Lushai Scouthovin hma an hruai tih an hriat chuan an lo zâm ve êm êm a. Kan Mizo tlangvalte ât vângah chuan kan puh phal bîk lo vang a; an Mizo nihna dik tak an han chhuah ta mai a, Japan sipai tanhmunte chu ram pik pawh ni sek sek, an dâi bawrh bawrh zêl mai, chutiang taka ti ngam chu Japan hlauh zawng tak a lo ni a; an vânneih asiamin thi leh hliam awm

mang lovin, an hma zâwna Japan râl chu thahnem tak thatin an um chhuak fai vek a ni.

Japan-ho chuan Lushai Scouts-ho huaisenzia chu mak an ti hle mai. Lushai Scouts-ho zînga officer thenkhat pawhin huaisen tangkapui tha, Military Cross an hmu nghe nghe a, chûng zînga officer pakhat chu, Jemadar Thanthianga, Tanhril khuaa mi a ni a, tûnah chuan Luangmual khuaah a awm a, Fresbyterian Kohhran upa a ni ta.

He indopui lai vêk hian, Mizo sipai ten hna an thawh that vang a ni mai thei a, an huaisenzia khân hmêlma thinlung hnehna thûk tak a neihtîr vâng a ni mai thei a, sipai rual lian pâwl khat hmingah chuan, "Lushai Brigade" tih a awm a, an zîngah vawi khat chu ka lêng lût a, Mizo tawnga biak tûr an vang hle a ni. An Brigade hming vang han hna thawk tha pâwl tak an ni nghe nghe a ni.

Kan Mizo pasaltha tawngkam mawi leh hriatreng tlâkte kha i han târ lang hlek teh ang:

Taitesena chuan," **Tlân chhiat nan ke ka pu lo**, a ti thlawt mai a. A thian, sakei bawhbeh lai chhanin a nuna chân ta a ni. Khuangchêra chuan, **"Mihring ka hlau lo va, silai mu erawh hi chu ka hlau va, mahse ka hmu thei dawn si lo va, hmuh theih loh chu han hlauh ngaihna**

ka hre lo," a ti a. A thian chhan avângin râl kutah a thi ve ta. Pu Lalchhirga (Pu Lalhmuaka pa) chuan," **Ka thenawmah tanpui ngai thawm hrerengin ka ngawi mai thei dawn em ni ?"** a ti a. A thenawm tuaina râptlâk tak mai chu a beng dai thei ta.

Huaisenna hi kawng hnihin a kal thei a; mi dang tân phurrit siam zâwngin a huai theih a; hetiang hi chu pasalthate huaisennaah an ngai ngai lova; mi kawlhsen, mi tawrawt, mi nunrâwng an ti zâwk a ni.

Huaisenna dik tak chuan, thenawm khawvêng a tithlamuang a, chhan ngai a chhan a, thudik a tan ngam a, a thiam lohnaah thiam lo chan a chang ngam bawk thin. Mi hetiang hi pasaltha dik tak an ni. Mizoramah hian pasaltha dik tak kan han târ lan tâk ang hi tam tak kan mamawh a ni. Chutiang mite chu an ni, hla phuah thiam pu Rokungan -

Kan pi kan pu mihuaite,
Dan tha kha mawi kan ti;
Thian chhan thih an ngam fo thin,
An hming a thang bawk si; a lo tih kha a ni.

Pasaltha dik takte hi, Mizoram pârmawi an ni a; Saron phâia Lili pâr vul ang an ni.

Tlawmngaihna : Mizovin Tlawmngaihna kan han tih ang tak hi chuan sâptawngah pawh tlawm-

ngaihna tihna tak hi chu a awm lo, zûk han ti a ! Mizo rilruah chuan a chiang nghal iar si a. Mizo hnam pianpui a ni. Hnim hlingneite chu awm lo sela chuan Mizoram chu Tlawmngaihna pâr chul ngai lovin a vûl reng tûr a ni a; hnim hlingnei to ve theihna rama kan chên avâng hian hnim hlingnei thlawh fai hna chu thangtharte kutah a awm.

Mizo tlawmngaihna hi hre thiam lo tân chuan a âtthlâk hle mai; tûn lai thangtharte hian kan hre thiam lo sâwt hle nghe nghe a, hnam dang mitin kan thlir ve ta em ni aw, tih tûr a ni. Mizo hmân lai mite chuan, "Thu khuh" kan tih hi an chîng hle a; tlangvâl zualkova an kaltîr te hian 'a thi' ti ngawta sawi ai chuan' a na zual e' an tihtîr zâwk thin a, chu chuan a lo tuartu tân a ziaawm hret zâwk mai thei tih an hriat avâng leh chutiang tak chuan lo dawngsawng rih sela an duhsak zâwk vang a ni. Kan hrilh tûrte athuin hei hi a tha zâwk fo vang. Tin, thil tam takah chuan a ni taka sawi aiin thu khuh taka sawi hian mi a tipachang thei êm êm zâwk bawk a ni.

Entîr nân Riltam tak hnênah, "I ril a tâm em ? hei chhang i ei duh lâwm ni ? an han ti

a. Mizo tih dân dik tak chuan "A tâm lo ve, ka ei châk lo ve, ei zâwk rawh u," a ti mai ang. Engatinge tâm reng si ṭâm lo, a tih? A ei duh reng si, engatinge ka ei châk lo ve a tih? Hei hi Mizo tlawmngaihna, Mizo vêk lo chuan an hriatthiam ngai rêng rêng loh tûr a ni. Mizo tlawmngaihna dik tak chuan, mi dang a duhsak zâwk ṭhin a ni. Tin, chu lovah, mahni duh ang leh nih dân ang ang sawi chhuak phawng phawng mi hi, Mizo rilru tak chuan a ngaisâng lêm lo. Mi in a mamawh leh an thil tihsak theih chu mi dangte bengvâr leh ngaihdân anga an tih tûrah an dah zâwk ni âwm tak a ni. Heta ṭang hian alâwm, nun dân mawi, mi bengvâr, mi ningkhawng hriat leh hriat loh a lo lan chhuah tâk ṭhin ni.

Mizo nula pakhatin in a lo nghâk a, mikhual a lo kal a, nula innghâk inah chuan a châwl a, "Thingpui ka'n lum ang che u," a ti a. Mikhualte chuan, "Kan châk lo ve," an ti tliar tliar a. Hnam dang bengah chuan, mikhualte chuan thingpui an in châk lo, an tui pawh a hâl lo, an riltâm lo, a tâwk e, a ṭha e, tih chu a rik dân tûr a ni mai. Mizo nula dik tak tân erawh chuan, an lo kalna a hla hle a, an ril a ṭâm ang, an tui pawh a hâl ngei ang tih chu a ngaih dân a ni ta daih mai a; thingpui a lum ta sauh sauh a; thingpui so hmain

rapchung sira êm hlui ung kher khawr aṭangin banre hmin ṭha tak tak thlâr hnih thlâr thum lai kha a rawn phawrh ta zung zung mai. Mikhualte khân baihla an duh tih thu an sawi hauh lo mai, thingpui pawh an châk loh thu an sawi ngei mai. A mak hle mai ti rawh u. Mahse kha nula khân mikhualte chân a han inchântîrin, an tui a hâl ang, an ril pawh a ṭâm ang tih kha a hre thiam vek a, chuvângin thil ṭûl a tih theih apiang chu a ti ta thuai thuai mai a ni. Chu chu a ni Mizo tlawmngaihna awmzia chu. A lo dawngsawngtu nula chu, nula bengvâr an tih chu a lo ni ve ta a ni. Hmangaihnain hmangaihna vêk a phût a; rinna chu thiltih tel lo chuan a famkim lo ang bawk hian, Tlawmngaihna tipuitling tûr leh châwm lian zêl tûrin Bengvârna a pawimawh a, mi tlawmngaite bawk hi mi bengvâr an ni ṭhin. Chu chu Mizo nun, a thlarau lam taka tinuamtu leh min tipumkhattu a ni.

Hnam dang, hetiang nun hre thiam ve lo zîngah chuan hna han thawkho ila, min han chhawk tum sela, kan la hah lo ve tiin tlawmngaiin han ṭang der ila, a la hah lo, chhâwk a duh lo, an ti mai a ni. Kan Mizo tlangvâl ram danga awmte pawhin an sawi fo ṭhin a; mi hnam zîngah chuan thlânte hi han lai ila, min han chhâwk dâwn a, pêk nghâl mai loh

chuan, a la lâi châk a ni an ti mai a, mi chhâwk an tum leh tawh lo, an ti ṭhin a. Mizo tlawmngaih dân hre thiam lo tân chuan, Mizo chuan thlân laih an châk khawp mai te an ti mai ṭhin an ti a ni.

Thukhuh tih thu chu han sawi zawm ta zêl ila, Mizo rilru dik tak pu lo tân chuan hriat thiam a va har dâwn êm ! Thanga chuan buh phur 50 lai a thar a, mahse a ṭhianten "Thanga, buh engzat nge i thar" an ti a. Ani chuan, "Sawmnga vêl lêk a ni" a ti a. Thanga hian dâwt a sawi ringawt em ni le ? Mizo ni lo thlirna aṭang chuan, Thanga hian dâwt a sawi a ni. Mahse Mizo pângngai tân chuan a hriat sa mai; phur 50 phâng lo a nei tih a hriat mai a ni. Buh tehna ṭin te hi a lo inang chiah lo va, atlinga sawi aia tlêm lo ni ta sela a zahthlâk hle ang. Chuvângin nei tama inngaia nei tam si lo nih âi chuan nei tlêma insawia lo neih tam chu a zahthlâk lo zâwk a ni. Mahni nih dân a chhuang zâwnga sawi fo mai nih âi chuan, chhuan tlâk an nih lohzia sawi ṭhin mite hi kan ngaisâng zâwk fo a ni. Bible pawhin, "Mjin fak che rawh se, nangma kâin ni lovin," a tih kha. Mi tlawmngai tak bulah chuan bengvâr chhuah hrâm thei ila a ṭha êm êm ang.

Tlawmngaihna leh Bengvârna inlâwm tawn

thiam tak a hman hi Mizovin pi pu ro hlu, hnam dang hriat phâk loh kan chhawm a ni a, Mizo nun ram tinuamtu, hnam dang tihhmuh zâwk tûr thil a ni e. Hnam dang nun dân mawi lote hnawlin tih dân tha leh mawi apiang i châwisâng zêl ang u.

4. **Intanpui tawnna :** Mizoram tinuamtu tak pakhat chu, kan intanpui tawnna hi a ni a, vahsân lâk a lo hun a, thawk thei lo deuh pa hrisêl lo leh rual ban zo lo an lo awm a. Inkhaichhuak ang u, an ti a, mahni lâina pawh ni chuang lovin thenawm khawvêng tlawmngai rual an pung khâwm a, hlawh pawh nei lovin, lo zo harte an han zawh sak ta mai a; Mizo nih ava tinuam êm ! In sa awm sela kan inpui tawn a; damlo tanpui ngai awm sela, nula leh tlangvâlin tlâivârin hun rei tak tak chhûng an menpui a, thil tûl engkim an tih sak a; hetianga inpuih tawnna hi Chanchin Tha nên pawh a inmil chiah mai a ni.

Ni khat chu, Aizâwl atanga Sairang panna lamliana ka kal laiin hla taka tlangvâl rual mi zâwn lo kal dâm dâm hi ka hmu a; kan han intawh chuan, an mi zâwn chu ka han en chiang a, vai nu dik tak, hnartengenga dâr kual lian fê vuah ngat hi a lo ni a. A zâwntute chu Tanhril tlangvâlho an lo ni a, an khaw bula Vai bawngpu nupui nau chhiat damdâwi

ina dah tûrin an rawn zâwn a lo ni a. Vaivêng aṭangin, vai vêng ṭhenkhat kal tlangin an rawn zawn a ni a, mahse vai tlangvâl chu zuk tel hauh lo va ! Hêng Mizo tlangvâlte hi phût luiha-lo kal an ni bîk lo va, hlawh nei tûra rawih pawh an ni bawk hek lo. Eng kherin nge .rawn tîr ni ang-le ? A chhan chu Mizo tlangval an ni a; ṭa.pui ngai tûrin, anmahni thu ngatin an lo chhuak a ni. Mi dang pawh anmahni pui tûrin an phût lo va, an sawm bawk hek lo. He Mizo tlawmngaihna, Mizo nuna pâr mawi ber mai hi, Mizoramah hian vul reng rawh se.

Hla phuah thiam Pu Rokunga chuan, Tlawmngaihna hlutzia hlain hetiang hian a phuah a –

Kan tlâng, kan ram a hring a mawi,
Tlâwmngaihna pangpâr mawi a vul;
Rangkachak leh lunghlu aiin,
Chu pangpâr chu a mawi zâwk e.

Aw tlâwmngaihna hlu, aw, nunna pâr,
Kan tlâng ram nuam hmun sângah hian;
Kum sâng tam tak pawh ral mah se,
Zamual liam lovin ding reng rawh.

Ka châwi ang che sakhming hluanin,
"Zo nun pâr mawi" ka ti ang che;
I mawina rimtui lêng vêlin,
Ram tin kil tin a fang del del.

Tûn lai khawvêl hun tharah hian,
Tharin' pâr ang lo vul leh la;
Kan thiam, kan fin timawi tûrin,
Kan thinlungah lo chêng leh rawh.

VI. RI MAWI RAM :

Mizote hi zai ngaina mi tak kan ni a, hla phuah pawh keimahni phu tâwkah chuan kan thiam hle a ni. Hnam mawl, A,AW,B, pawh kan neih hma daih atangin, hla phuah lamah kan lo hmingthang hle tawh a, hmân lai Mizo hla phuah thiam Pi Hmuaki an tih chuan a phuah a phuah mai a, a thil hmuh apiang mai hi hlain a phuah zêl mai a. Chutih laia mite chuan, 'Pi Hmuaki hian thangtharte phuah ve tûr awm lo khawpin hla a phuah zo dâwn takngial e, tiin a nung chungin an phum ta ringawt mai a ni,' an ti a. Amah phumtute ngei pawh chu, hlain, "Naua te u, tha tê tê khân min han chilh rawh u," tiin a la phuah zui leh ta zêl a ni an ti.

Tin, zai lamah pawh hian kan hmingthang hle bawk a. Hmân laia zai thiam ber chu Buizova a ni a, a hmêl a chhe hle nâa, a duh tawka lunglêng tak mai a han zai chuan Sunhlu hnahte hi a til er er mai a ni an tih

chu. Tûn lai kan zai thiam hmingthang ber zînga mi Zira Hnamte te hi Sunhlu hnah pil khawpin an zai ve tawh emaw chu le.

Lehkha thiam kan lo ngah tâk hnuah pi ei hi chuan, rimawi tum chenin kan lo thiam ve ta hle a, mi rama hna engemaw thawka h n kal châng pawhin Mizo tlangval sawm ri al vêl han awm chuan tingtang tum thiam p hi h khat hi chu kan awm ve thei zêl a ni.

T'n, kan nula leh tlangvalte pawh hi an aw a tha ve hle mai. Zai thiam kan ngah mai, hei hi kan vânneihna a ni. India rama vai zai thiam zawng zawng zah dâwn lai, zai thiam kan nei hial âwm e. Radio-a la zai ngai lo zai thiam tam tak kan la nei a ni. Kum za-hi 21 lamah khi chuan India rama zai thiam ber hnam kan ni tawh ngeiin ka ring a ni.

Mizo hla phuah ngei, Mizovin mi hram zînga an sakin tha an ti hle thin a, an thin-lung pawh a hneh êm êm thin a ni. Ka tâl-thuamna ka dah ngam lo, tih te, Aw Halleluia Lalpa ropui ber, tih te, Pu C.Z. Huala phuah, Dam lai tuipui fawn piah lamah chuanin, tih te hi hnam tin bengah pawh a ngaihnawm kumkhua dâwnin a lang.

Hla hi mi rilru sawi chhuahna thu a ni a. Hla ngaina mi chu mi lunglêng thei an ni châwk ṭhin a, Mizo hnam hi hla ngaina mi kan nih chuan, mi lunglêng ṭhin mi kan ni tihna a ni a. Mi lunglêng thei tak mi chu, mi zaidam an ni duh hle a, chuvângin Mizote hi mi zaidam tak hnam kan ni tih kan hla ngainat dânah hian a hriat a ni. Chuvângin zaithiam leh hla phuah thiamte hian anmahni chang an inchâwimawi lo va, Mizoram an timawi a, Zoram Pârmawi an ni ve a ni.

Kan sawi tâk ang khân, kan tlâng ram ngawpui mawi tak te, luipui dung te, ramsa te leh sava te, sik tui thiang leh al tui tak te, a chhûnga mi chêngte leh kan rimawi te ṭangrual hi Zoram Pârmawi a ni a, tûn lai khawvêl sualna chi hrang hrang, thlêmna hautak zet kâra an lên lai hian, kan pi leh puten Mizoram timawi tûra an theihna leh an rinawmna zawng zawng an lo entîr ang khân; ṭhangtharte hian kan Zoram Pârmawi tivul zêl tûrin theihtawp i chhuah ṭheuh vang u.

PRINTED AT BETHEL PRESS, KHATLA BAZAR,
AIZAWL—796001. C—4,000